

รายงานฉบับสมบูรณ์
โมเดลการแก้หนี้สินชานาแบบครบวงจร: การสังเคราะห์
องค์ความรู้จากการดำเนินงานของมูลนิธิชีวิตไท (Local Act)

ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนาและกลุ่มเปราะบาง เพื่อสร้างระบบอาหาร
สุขภาวะที่ยั่งยืน และผลักดันสู่ภารกิจหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อขยายผล

นักวิจัย
รุ่งทอง คราแมนนท์

รายงานการศึกษานี้ได้รับการสนับสนุนจาก
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
และมูลนิธิชีวิตไท (Local Act)

เมษายน 2566

คำนำ

โมเดลการแก้หนี้สินชานาแบบครบวงจร เป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการดำเนินงานของมูลนิธิชีวิตไท (Local Act) ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2561 จนถึงปัจจุบัน รวมทั้งได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเป็นหนี้สินของเกษตรกร และสัมภาษณ์ระดับลึกเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้ และนำข้อมูลที่ได้รับทั้งหมดมาจัดทำเป็นโมเดลแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร และนำไปขยายผลให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ ใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ต่อไป

มูลนิธิชีวิตไท (Local Act) หวังเป็นอย่างยิ่งว่า โมเดลการแก้หนี้สินชานาแบบครบวงจรนี้จะเป็นประโยชน์กับเกษตรกรที่กำลังมองหาแนวทางแก้ไขปัญหาหนี้สินและต้องการหลุดพ้นจากกับดักหนี้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อมูลนิธิฯ ในการขยายรูปแบบการแก้หนี้สินให้กับเกษตรกรต่อไป

เมษายน 2566

บทสรุปผู้บริหาร

มูลนิธิชีวิตไท (Local Act) ได้จัดทำ “โมเดลการแก้หนี้สินชานาแบบครบวงจร” ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ได้แก่ การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาหนี้สินเกษตรกร และสังเคราะห์ผลการดำเนินงาน ผลงานวิชาการ และข้อมูลต่างๆ ที่มูลนิธิชีวิตไท (Local Act) ได้จัดทำไว้ ภายใต้การสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่ปี พ.ศ.2561 จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ด้วยการสนทนากลุ่มผู้ดำเนินงานโครงการ (Focus group discussion) และสัมภาษณ์ระดับลึกเกษตรกรที่สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ (In-depth interview)

ผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่สามารถจัดการกับปัญหาหนี้สินของตนเองได้เป็นเกษตรกรที่มีความสามารถในการหารายได้ต่อยอดหรือขยายผลจากภาคการเกษตรในรูปแบบเดิมสู่ภาคการเกษตรแบบครบวงจรตลอดห่วงโซ่ ซึ่งนำมาจัดทำเป็นโมเดลที่ 1: น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน และโมเดลที่ 2: ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผล จากระบบเกษตรแบบเดิมสู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า การลดรายจ่ายครัวเรือนยังนำไปสู่การมีรายได้เพิ่มและเกิดการออมจนสามารถปลดหนี้ได้ จึงได้นำมาจัดทำเป็นโมเดลที่ 3: เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้ และผลการศึกษาพบว่า การมีวินัยในการออมและการมีวินัยในการชำระหนี้ก็เป็นปัจจัยสำคัญในการนำไปสู่การแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ จึงนำมาจัดทำเป็นโมเดลที่ 4: ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม และโมเดลที่ 5: หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้

โมเดลที่ 1: น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน เป็นโมเดลที่มีความสำคัญสำหรับเกษตรกร เนื่องจากเป็นโมเดลที่มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรโดยปรับเปลี่ยนจากต้นเหตุสำคัญในการทำให้เกิดหนี้สิน คือ ต้นทุนการผลิตที่สูงเกินจำเป็น ซึ่งเกิดจากการที่เกษตรกรมีความรู้ไม่เพียงพอในการใช้ปุ๋ยหรือยากำจัดโรคพืช/โรคแมลง จึงทำให้เกิดการใช้ในปริมาณที่เกินจำเป็น รวมทั้งเกษตรกรไม่ได้เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในการเพาะปลูก ซึ่งการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อลดต้นทุนจึงเป็นจุดเริ่มต้นด้วยการหาความรู้ทั้งในเรื่องการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยพืชสด การหมักฟางข้าว การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ควบคู่กับการปุ๋ยเคมี หรือการใช้สมุนไพรกำจัดแมลง เป็นต้น ซึ่งต้องแบ่งพื้นที่ในการทดลองทำในระยะปรับเปลี่ยน เพื่อลดความเสี่ยงในการได้ผลผลิตน้อยลง นอกจากนี้ยังมีการต่อยอดและขยายผลการเกษตรด้วยการปลูกพืชหลังฤดูทำนาให้มีความหลากหลาย ทั้งปลูกพืชตามฤดูกาลหรือปลูกพืชท้องถิ่น นอกจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรแล้ว โมเดลนี้ยังเน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนด้วยการแบ่งข้าวและพืชผักไว้เพื่อการบริโภค หลังจากนั้นให้

แบ่งปันให้กับญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ซึ่งการแบ่งปันจะนำไปสู่ความสามารถในการจำหน่ายได้ในที่สุด ซึ่งเมื่อสามารถจำหน่ายผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ได้ จะทำให้เกษตรกรเริ่มมีรายได้ทั้งรายได้จากพืชผักที่เป็นรายได้รายวัน หรือรายฤดูกาล รวมทั้งการต่อยอดด้วยการแปรรูปให้เป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตามศักยภาพและความสามารถของเกษตรกร จากการที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบ และลดรายจ่ายครัวเรือน ทำให้มีรายได้เพิ่มและบริหารจัดการเงินให้เป็นเงินออมไว้สำหรับชำระหนี้สิน ทำเช่นนี้ให้สม่ำเสมอจนกลายเป็นความเคยชิน จะนำไปสู่การปลดหนี้ได้ในที่สุด

โมเดลที่ 2: ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผล จากระบบเกษตรแบบเดิมสู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย สำหรับโมเดลนี้มีหลักคิดเดียวกับโมเดลที่ 1 ในเรื่องของการต่อยอดและขยายผลจากการเกษตรรูปแบบเดิมจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกที่เหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยการเพาะปลูกข้าวแบบลดต้นทุนและแบ่งข้าวเปลือกขายให้กับโรงสีบางส่วน แปรรูปเป็นข้าสารคนในชุมชนและขายให้กับบริษัท และเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้ยังปลูกพืชผักตามการสั่งซื้อล่วงหน้าของบริษัท รวมทั้งขายให้กับคนในชุมชน และเพื่อบริโภคในครัวเรือน ซึ่งทำให้เกษตรกรในโมเดลนี้มีการเปลี่ยนแปลงรายได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียวมา มีรายได้ทุกวัน รวมทั้งมีการลดรายจ่ายครัวเรือนด้วยการมีผลผลิตไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้แล้วต้นทุนที่ใช้ในการเกษตรเน้นการนำเงินรายได้จากพืชผักมาลงทุนในการทำนาโดยไม่มีการกู้ยืมเงินเพิ่มมาเพื่อการลงทุนทางการเกษตร ซึ่งวิธีคิดเช่นนี้ทำให้เกษตรกรในโมเดลนี้สามารถปลดหนี้สินได้ในที่สุด

โมเดลที่ 3: เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้ โมเดลนี้เป็นการเน้นการลด/ตัดรายจ่ายครัวเรือนที่ไม่จำเป็น และทำผลิตภัณฑ์จำเป็นในครัวเรือนใช้เอง (สบู่ น้ำยาอเนกประสงค์ แชมพู ฯลฯ) โดยได้รับการส่งเสริมความรู้ต่างๆ จากกลุ่มวิสาหกิจที่เป็นสมาชิกอยู่ นอกจากนี้ได้ปลูกผักไว้บริโภค ทำให้สามารถลดรายจ่ายครัวเรือนลงได้ครึ่งหนึ่งของรายจ่ายครัวเรือนปกติ รวมทั้งยังเกิดรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นเอง ทำให้มีเงินเหลือเป็นเงินออมสำหรับใช้หนี้ และสามารถปลดหนี้สินได้ในที่สุด

โมเดลที่ 4: ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม โมเดลนี้แสดงให้เห็นถึงการสร้างวินัยในการออมเงินอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการบริหารจัดการทางการเงินที่ได้จากอาชีพค้าขายซึ่งเป็นอาชีพที่สองนอกเหนือจากการทำไร่ไถนาที่พบว่าไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างรายได้เพียงอาชีพเดียว ซึ่งในโมเดลนี้การสร้างวินัยในการออมนี้เป็นจุดเน้นและเป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกเหนือจากการปรับพฤติกรรมใช้จ่ายเงินไม่จำเป็นและการสร้างรายได้เพิ่มจากการประกอบอาชีพที่สอง

โมเดลที่ 5: หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้ โมเดลนี้แสดงให้เห็นจุดเน้นเรื่องการสร้างวินัยในการชำระหนี้สินอย่างสม่ำเสมอไม่ว่าจะมีรายได้น้อยหรือรายได้มากก็ตาม เมื่อใดที่มีรายได้และประเมินแล้วว่าเหลือจากการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันจะแบ่งเงินส่วนหนึ่งนำไปชำระหนี้ทันที ทำให้หนี้สินที่มีอยู่ค่อยๆ ลดลงเรื่อย ๆ

ผลการศึกษาจากการจัดทำโมเดลการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรในครั้งนี้ ทำให้เห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถจัดการกับปัญหาหนี้สินได้ คือ รายได้ และเงินออม แต่ที่สำคัญ คำว่า “รายได้” ไม่ควรตีความเพียงแค่การขายผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ หรือการประกอบอาชีพเสริม เท่านั้น เพราะเมื่อใดที่ตีความเพียงเท่านี้ จะทำให้เกษตรกรอยู่ในวังวนของปัญหาเดิม อาทิ ไม่รู้ว่าจะประกอบอาชีพอะไรนอกจากการเกษตร/ทำนา หรือไม่มีตลาดรองรับสินค้าที่ผลิตขึ้น เป็นต้น แต่รายได้สามารถมาจากการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลงให้ได้ ซึ่งการลดรายจ่ายครัวเรือนนำไปสู่การมีรายได้เพิ่มและมีเงินออม

และที่สำคัญมากกว่ารายได้ คือ การมีวินัยในการออมและการชำระหนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าต้องมีรายได้มากเท่านั้น แต่เมื่อใดที่เกษตรกรสามารถมีความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงินของตนเองให้ได้ไม่ว่าจะมีรายได้มากหรือน้อย ก็จะนำไปสู่การออมได้ และเมื่อเกษตรกรมีความตั้งใจจะปลดหนี้ให้ได้ ก็จะนำไปสู่การสร้างวินัยในการชำระหนี้ได้อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรสามารถปลดหนี้ได้ คือ **ไม่สร้างหนี้เพิ่ม** และในทางตรงกันข้ามพฤติกรรม **การหมุนหนี้เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้เกษตรกรไม่สามารถปลดหนี้ได้**

จากการผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่สามารถจัดการกับปัญหาหนี้สินได้ คือ เกษตรกรที่มีศักยภาพหลายด้านโดยเฉพาะด้านการผลิตตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังนั้น ถึงเวลาอย่างจริงจังแล้วที่จะจัดทำนโยบายพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้มีความหลากหลาย เพื่อเป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรในการนำไปปฏิบัติตามความถนัดและต้นทุนชีวิตที่มีอยู่ รวมทั้งพัฒนา ศักยภาพด้านการบริหารจัดการทางการเงินและการสร้างวินัยในการชำระหนี้ เพื่อนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับเกษตรกรในฐานะเป็นผู้ผลิตอาหารให้คนไทยทั้งประเทศมาอย่าง ยาวนานเสียที

สารบัญ

หน้า

คำนำ	2
บทสรุปผู้บริหาร.....	3
สารบัญ.....	6
ส่วนที่ 1 บทนำ	8
1.1 หลักการและเหตุผล	2
1.2 คำถามการวิจัย	3
1.3 วัตถุประสงค์	3
1.4 ขอบเขตการศึกษา	3
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	3
ส่วนที่ 2 ระเบียบวิธีการศึกษา.....	12
2.1 แหล่งข้อมูลและวิธีการจัดเก็บ	12
2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	12
2.3 การจัดทำรายงาน	12
ส่วนที่ 3 สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้ และการเป็นหนี้สินของเกษตรกร	13
3.1 สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้	13
3.2 สถานการณ์การเป็นหนี้สินของเกษตรกร	19
ส่วนที่ 4 ราก/สาเหตุที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สิน	22
ส่วนที่ 5 โมเดลการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร	25
โมเดลที่ 1 : น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์ สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน	25
โมเดลที่ 2 : ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผล จากระบบเกษตรแบบเดิม สู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย.....	31
โมเดลที่ 3 : เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้.....	33
โมเดลที่ 4 : ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม.....	38
โมเดลที่ 5 : หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้	40
ส่วนที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	42
6.1 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะระดับโครงการ	42
6.2 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	49

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 1	
นำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน	29
แผนภาพที่ 2	
การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรที่สามารถแก้หนี้สินได้เปรียบเทียบกับก่อนและหลังการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต	30
แผนภาพที่ 3	
ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผล จากระบบเกษตรสู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย.....	34
แผนภาพที่ 4	
เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้.....	37
แผนภาพที่ 5	
ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม.....	39
แผนภาพที่ 6	
หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้	41
แผนภาพที่ 7	
วงจรการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร	45

ส่วนที่ 1 บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

มุลนิธิชีวิตไท (Local Act) ได้ดำเนินงานเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรมาเป็นระยะเวลากว่า 10 ปีต่อเนื่อง โดยในระยะแรกของการดำเนินงานเป็นการมุ่งเน้นแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกรที่มีหนี้สินและมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินทำกินหรือกำลังถูกดำเนินคดีโดยตรง เน้นกระบวนการด้านกฎหมาย เพื่อผ่อนปรน/แก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกรให้สามารถรักษาที่ดินทำกิน/ทรัพย์สินไว้ได้ เป็นการดำเนินงานแบบรายกรณี ซึ่งในการดำเนินงานในระยะนี้นับได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาหนี้สินที่ปลายเหตุโดยเน้นการทำให้เกษตรกรไม่สูญเสียที่ดินทำกินจากการถูกเจ้าหนี้ฟ้องร้องและยึดทรัพย์สินที่เกษตรกรนำไปจำนองไว้กับเจ้าหนี้ ทำให้มูลนิธิฯ มองเห็นว่า การแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกรที่ปลายเหตุนี้ นอกจากมีความเสี่ยงสูงต่อการแพ้คดีและนำไปสู่การเสียทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ดินทำกินแล้ว ยังไม่ใช่วิธีการแก้ไขราก/สาเหตุต้น ๆ ของปัญหาการเป็นหนี้สินให้กับเกษตรกรได้อย่างแท้จริง

ทำให้การดำเนินงานในระยะต่อมา มูลนิธิชีวิตไทจึงมุ่งเน้นกระบวนการพัฒนาศักยภาพให้กับเกษตรกร โดยมีกระบวนการทำให้เกษตรกรเกิดการคิด ทบทวน และวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงของการเป็นหนี้สินและนำไปสู่แนวทางแก้ไขปัญหา ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ การต่อยอด/ขยายผลจากการผลิตแบบเดิม การพัฒนาระบบการขาย/การตลาดทั้งรูปแบบเดิม (อาทิ การพัฒนารูปแบบการตลาดในชุมชน) และรูปแบบใหม่ (อาทิ การขายระบบฟรื่อเดอร์) เป็นกระบวนการการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรตลอดห่วงโซ่อาหารทั้งการผลิต การบริโภค และการตลาด เป็นการทำงานเพื่ออุดช่องว่างให้กับเกษตรกรที่มักจบลงที่การผลิตและขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลาง โดยมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การลดต้นทุนในการผลิต ลดรายจ่ายครัวเรือน เพิ่มรายได้ และมีเงินออม รวมทั้งสร้างผลผลิตปลอดภัยให้กับตนเอง ครอบครัว และผู้บริโภคทั่วไป นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหาร นอกจากนี้ยังเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรในการแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ด้วยตัวเอง

โดยมูลนิธิฯ ได้ใช้กระบวนการและเครื่องมือที่ทำให้เกษตรกรเกิดการทบทวนและวิเคราะห์ตนเองในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของตนเอง รวมถึงการใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อทำให้เกิดการช่วยเหลือ/สนับสนุนกันและกัน นอกจากนี้ยังเป็นการดำเนินงานเพื่อผลักดันนโยบายที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ สำหรับการผลักดันนโยบายระดับท้องถิ่น เน้นการบูรณาการการทำงานกับหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงาน เพื่อร่วมกันบูรณาการนโยบายที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิต เกิดรายได้ ลดรายจ่าย และมีเงินออม รวมทั้งการขยายผลสู่การบูรณาการการทำงานกับหน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด นอกจากนี้ยังมีการดำเนินงานด้านวิชาการ ด้วยการผลิตผลงานวิจัยในด้านต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการผลักดันนโยบายสนับสนุน/ช่วยเหลือเกษตรกรที่มีหนี้สินในระดับประเทศ

ซึ่งการดำเนินงานในระยะที่ 2 นี้ มูลนิธิฯ ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่ปี 2561 จนถึงปัจจุบัน โดยพบผลลัพธ์จากการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นว่า มีเกษตรกรที่สามารถปรับเปลี่ยนวิถีคิดจากการผลิตที่พึ่งพาสารเคมีเพื่อให้ได้ผลผลิตในเชิงปริมาณที่มาก มาเป็นการผลิตที่เป็นเกษตรอินทรีย์ที่มีปริมาณผลผลิตไม่มากเท่าเดิมโดยเฉพาะในระยะปรับเปลี่ยนและต้องใช้แรงงานในครอบครัวมากกว่าการจ้างงาน แต่สิ่งที่ได้ทดแทนผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินนั้น กลับเป็นการได้ผลผลิตที่ปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภค และเพื่อจำหน่ายให้ผู้บริโภคได้มีผลผลิตปลอดภัยในการบริโภค นอกจากนี้ยังพบว่า การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นเกษตรอินทรีย์ยังสามารถลดต้นทุนการผลิตลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะค่าปุ๋ยเคมี/ยากำจัดศัตรูพืชที่นับวันยังมีราคาสูงขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่า มีระบบการจัดจำหน่าย/การตลาดเฉพาะของเกษตรกรที่มีการปรับเปลี่ยนการผลิตแทนที่การขายผ่านพ่อค้าคนกลาง อาทิ มีการจัดทำตลาดชุมชนสีเขียวเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับเกษตรกรที่มีผลผลิตปลอดภัยได้นำผลผลิตมาวางจำหน่ายให้กับผู้บริโภคภายในชุมชนได้มีผลผลิตปลอดภัยจากสารเคมีไว้บริโภค และการขายผลผลิตแบบพรีออเดอร์ โดยผ่านระบบกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นการรวบรวมผลผลิตของเกษตรกรที่มีระบบการผลิตแบบปลอดภัยตามรายการสั่งซื้อของผู้บริโภคในชุมชนเมือง นอกจากนี้ได้จัดทำตลาดขายตรงให้ผู้บริโภค โดยเกษตรกรที่ทำนาจะผลิตข้าวตามความต้องการและยอดการสั่งซื้อของผู้บริโภค ซึ่งเป็นการตลาดที่ลดความเสี่ยงในการผลิตและเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตให้กับเกษตรกรนับได้ว่าเป็นการตลาดที่ได้ประโยชน์ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคในเวลาเดียวกัน

ผลลัพธ์จากการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรทั้งด้านการผลิต การบริโภค และการตลาด รวมถึงการประกอบอาชีพเสริม ทำให้เกษตรกรมีรายได้มากกว่าเดิมและที่สำคัญทำให้พอมีเงินเหลือในการชำระหนี้สิน เมื่อเทียบกับวิถีชีวิตเดิมที่มีการผลิตและขายผ่านพ่อค้าคนกลางหรือโรงสี ซึ่งรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นเกิดจากการขายผลผลิต และรายได้ที่เพิ่มจากการลดรายจ่ายในครัวเรือน จนทำให้พอมีเงินออมเพื่อใช้ชำระหนี้ได้มากกว่าเดิม

นอกจากนี้มูลนิธิฯ ได้ผลิตผลงานวิชาการและผลักดันนโยบายด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกษตรกรสามารถผ่อนปรน/ปลดหนี้สินที่มีอยู่ได้อย่างเป็นธรรม แต่อย่างไรก็ตาม การทำให้เกษตรกรสามารถปลดหนี้ได้นั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายเพียงแค่นี้ ยังคงต้องมีกระบวนการที่จะพัฒนาเกษตรกรให้มีศักยภาพในด้านต่างๆ อีกหลายมิติ ซึ่งมูลนิธิฯ ได้เรียนรู้และมีการดำเนินงานต่อไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการลดหย่อนผ่อนปรนหนี้สิน ปลดหนี้ และเพื่อป้องกันการเกิดหนี้

ในการดำเนินโครงการ “พัฒนาศักยภาพชาวนาและกลุ่มเปราะบาง เพื่อสร้างระบบอาหารสุขภาพที่ยั่งยืนและผลักดันสู่การะกิจหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อขยายผล” ปี 2565-2566 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้จัดทำ “โมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร” ขึ้น เพื่อรวบรวมและสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกร ที่มูลนิธิฯ ได้ดำเนินงานมาตลอดระยะเวลาที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสสส. ตั้งแต่ปี 2561 จนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการรื้องานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจัดเก็บ

ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึกเกษตรกรที่สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ เพื่อนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ร่วมกันและนำไปสู่การจัดทำโมเดลการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร เพื่อเผยแพร่และนำไปพัฒนาการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายด้านการปลดหนี้และป้องกันการเป็นหนี้ให้กับเกษตรกรต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

1. ทำไมเกษตรกร/ชาวนาจึงติดกับดักวงจรหนี้ และมีความเสี่ยงสูงต่อการสูญเสียที่ดินทำกิน อะไรคือรากของปัญหาที่แท้จริง
2. แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้เกษตรกร/ชาวนาแบบครบวงจรคืออะไร และมีความสำคัญอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

เพื่อรวบรวมและสังเคราะห์องค์ความรู้จากการดำเนินงานและผลงานทางวิชาการ รวมทั้งข้อมูลต่างๆ ที่มูลนิธิชีวิตไท ได้ดำเนินงานภายใต้การสนับสนุนงบประมาณของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มาจัดทำเป็น “โมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร” เพื่อเผยแพร่และนำไปพัฒนาต่อยอดในการดำเนินงานระยะถัดไป

1.4 ขอบเขตการศึกษา

โมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร เป็นการรวบรวมผลการดำเนินงานและองค์ความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรที่มูลนิธิฯ ได้ดำเนินงานมาเป็นระยะเวลายาวนานนับสิบปี แต่การสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อจัดทำเป็นโมเดลฯ ครั้งนี้ เน้นการดำเนินงานภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่นั้นปี 2561 จนถึงปัจจุบัน โดยเน้นกระบวนการสร้างศักยภาพให้กับเกษตรกรทั้งในด้านการผลิต การบริโภค และการตลาด รวมทั้งการศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาลู่ทางความรู้และผลักดันนโยบายเพื่อหนุนเสริมการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกร เพื่อนำไปสู่การลดต้นทุนการผลิต ลดรายจ่ายครัวเรือน มีอาหารปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคและจำหน่าย มีอาชีพเสริมรายได้ และมีเงินออม และเพิ่มความสามารถในการชำระหนี้สิน

นอกจากนี้ยังได้ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร รวมทั้งได้สัมภาษณ์เกษตรกร เพื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับการดำเนินงานของมูลนิธิฯ และทำให้เห็นช่องว่างที่จะพัฒนาการดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องต่อไป

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร หมายถึง การดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรตามปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเป็นหนี้สิน และความสามารถในการชำระหนี้

ให้ครบทุกมิติที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในการปลดหนี้ การไม่เป็นหนี้ซ้ำ หรือการป้องกันการเป็นหนี้ให้กับเกษตรกร

เป้าหมายในการแก้หนี้สินเกษตรกร หมายถึง การผ่อนปรนการเป็นหนี้เพื่อรักษาทรัพย์สิน/ที่ดินทำกินไว้ในกรณีที่เกษตรกรมีหนี้วิกฤติหรืออยู่ในการขึ้นการถูกดำเนินคดี นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการไม่ก่อหนี้เพิ่ม ไปจนกระทั่งการปลดหนี้สินได้ และอีกด้านหนึ่งเป็นการป้องกันการเป็นหนี้ในกรณีที่เกษตรกรยังไม่เคยกู้ยืม

ส่วนที่ 2 ระเบียบ วิธีการศึกษา

การสังเคราะห์องค์ความรู้จากการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมศักยภาพเกษตรกร/ชาวนาของมูลนิธิชีวิตไท (Local Act) ใช้วิธีการศึกษาดังนี้

2.1 แหล่งข้อมูลและวิธีการจัดเก็บ

ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ใช้การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิที่มีการศึกษาไว้ 2 แหล่งข้อมูล ได้แก่ 1) ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาหนี้สินเกษตรกร เพื่อศึกษาถึงราก/สาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไขปัญหา 2) รวบรวมและสังเคราะห์ผลการดำเนินงาน ผลงานวิชาการ และข้อมูลต่างๆ ที่มูลนิธิชีวิตไท (Local Act) ได้จัดทำไว้ในการดำเนินงานตั้งแต่ปี พ.ศ.2561-ปัจจุบัน เพื่อนำมาสังเคราะห์และจัดทำเป็นโมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกร ที่ประกอบด้วย ราก/สาเหตุของปัญหาการเป็นหนี้สินของเกษตรกร แนวทางที่ดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน ผลการดำเนินงาน เป็นต้น

ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ด้วยการจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจาก 1) สนทนากลุ่มผู้ดำเนินงานโครงการ (Focus group discussion) เพื่อทราบแนวคิด วิธีการดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน ปัญหา/อุปสรรค/ข้อจำกัด และข้อเสนอแนะ 2) สัมภาษณ์ระดับลึกเกษตรกรที่เป็นหนี้สิน (In-depth interview) ประมาณ 10-15 ราย เพื่อทราบสาเหตุของการเป็นหนี้สิน วิธีการแก้ปัญหาหนี้สิน และข้อคิดเห็นต่างๆ เกี่ยวกับการเป็นหนี้ รวมถึงวิถีชีวิตการเป็นเกษตรกร

2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

จะนำข้อมูลที่ได้รับทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพมาสังเคราะห์ และนำมาจัดทำเป็นโมเดลการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร โดยจะแสดงให้เห็นราก/สาเหตุของปัญหาหนี้สินเกษตรกร วิธีการ/แนวทางการแก้ไขปัญหา ผลการแก้ไขปัญหา และสิ่งที่ต้องดำเนินงานหรือพัฒนาอย่างต่อเนื่องต่อไป

2.3 การจัดทำรายงาน

นำข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์องค์ความรู้หนี้สินเกษตรกรมาจัดทำรายงานโมเดลแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร โดยมีเนื้อหา 6 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 บทนำ

ส่วนที่ 2 ระเบียบ วิธีการศึกษา

ส่วนที่ 3 สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้ และการเป็นหนี้สินของเกษตรกร

ส่วนที่ 4 ราก/สาเหตุที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สิน

ส่วนที่ 5 โมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกรแบบครบวงจร

ส่วนที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ส่วนที่ 3 สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้ และการเป็นหนี้สินของเกษตรกร

3.1 สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้

สถานการณ์สำคัญของเกษตรกรที่ควรรู้และการเป็นหนี้สิน เป็นการทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสถานการณ์ด้านต่างๆ และการเป็นหนี้สินของเกษตรกร รวมทั้งการรวบรวมองค์ความรู้จากสิ่งที่พบจากการดำเนินงานโครงการของมูลนิธิชีวิตไท (Local Act) โดยเฉพาะในระยะตั้งแต่ปี 2561 จนถึงปัจจุบัน ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ลักษณะทางประชากร การอยู่อาศัย เศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรและครอบครัว

● เกษตรกรมีแนวโน้มเป็นเพศหญิงและมีอายุสูง

จากการสำรวจการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2561 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ร้อยละของเกษตรกรเพศหญิงไม่แตกต่างกับเกษตรกรเพศชายมากนัก (ร้อยละ 44.1 และ 55.9 ตามลำดับ) และพบว่า เกษตรกรเพศหญิงมีแนวโน้มมีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องจากการสำรวจเมื่อปี 2551 และ 2556 (ร้อยละ 27.5 และ 36.3 ตามลำดับ)

เมื่อพิจารณาอายุของเกษตรกร พบว่า เกษตรกรมีแนวโน้มมีอายุมาก โดยเป็นเกษตรกรที่มีอายุระหว่าง 55-64 สูงที่สุด (ร้อยละ 31.6) รองลงมาเป็นเกษตรกรที่มีอายุระหว่าง 45-54 ปี (ร้อยละ 30.8) และอายุ 65 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 18.7) แต่อย่างไรก็ตาม ผลการสำรวจแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีอายุมากมีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงอายุระหว่าง 45-54 ปี, 55-64 ปี และ 65 ปีขึ้นไป

เช่นเดียวกับการศึกษาของศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2554) ภายใต้โครงการวิจัยผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรภาคการเกษตรที่มีผลต่อความมั่นคงในการผลิตอาหารของภาคเกษตรของไทย โดยพบว่า เมื่อผู้สูงอายุมีจำนวนมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในภาคแรงงานมากขึ้น โดยเฉพาะภาคการเกษตร โดยเพิ่มจากร้อยละ 7.3 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 9.7 ในปี 2550 แต่ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในลักษณะเช่นนี้ ก็มีผลต่อการลดลงของจำนวนแรงงานในภาคการเกษตรเช่นเดียวกัน (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2554)

ซึ่งมีทิศทางเดียวกันกับข้อมูลที่มูลนิธิฯ จัดเก็บไว้เมื่อปี 2565 กล่าวคือ เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง (ร้อยละ 83.1) และในจำนวนนี้เป็นเกษตรกรสูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปสูงถึงร้อยละ 44.3 ในจำนวนนี้เป็นเกษตรกรสูงอายุตอนต้นที่มีอายุระหว่าง 60-64 (ร้อยละ 21.8) รองลงมา เป็นเกษตรกรสูงอายุตอนกลางที่มีอายุระหว่าง 65-69 ปี และเกษตรกรสูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 14.8 และ 7.7 ตามลำดับ)

ในขณะที่เกษตรกรที่มีอายุใกล้เคียงวัยสูงอายุมีสัดส่วนรองลงมา (ร้อยละ 33.8) โดยแบ่งเป็นเกษตรกรที่มีอายุระหว่าง 55-59 ปี (ร้อยละ 19.7) รองลงมาเป็นเกษตรกรอายุระหว่าง 50-54 ปี (ร้อยละ 14.1)

การเป็นสังคมสูงอายุของไทย นอกจากส่งผลกระทบต่อแรงงานในภาคการเกษตรที่เป็นแรงงานสูงวัยแล้ว การศึกษาวิจัยของ Leisinger et al. (2002) พบว่า การสูงวัยจะมีผลกระทบต่อการลดลงของการผลิต การออม และการลงทุน มีแนวโน้มการลดการใช้แรงงานหรือหยุดการทำงาน เกษตรกรเนื่องจากปัญหาสุขภาพ รวมทั้งมีข้อจำกัดในการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาประยุกต์ใช้ในการเพิ่มผลผลิต ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Gray and Crockett (1998) และ Banister et al. (2010) ที่พบว่า ประสิทธิภาพในการผลิตในอนาคตจะลดลง เป็นผลมาจากการเป็นสังคมสูงอายุ

ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2554) ภายใต้โครงการวิจัยผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรภาคการเกษตรที่มีต่อความมั่นคงในการผลิตอาหารของภาคเกษตรของไทย ที่พยากรณ์ไว้ว่าแรงงานในสาขาการผลิตข้าวจะลดลงเหลือร้อยละ 9.8 ในปี 2563 และจะประสบกับภาวะการขาดแคลนแรงงานรุนแรงกว่าการเกษตรสาขาอื่นๆ

- **ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่เรียนจบประถมศึกษา แต่เกษตรกรที่มีการศึกษาสูงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น**

ถึงแม้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่จะจบการศึกษาระดับประถมศึกษามากที่สุด (ร้อยละ 67.1) ก็ตาม แต่ผลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2561 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไปมีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในการสำรวจเมื่อปี 2551, 2556, และ 2561 (ร้อยละ 1.8, 2.5 และ 3.2 ตามลำดับ)

ซึ่งการสำรวจเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมายที่มูลนิธิฯ ดำเนินงาน พบผลการสำรวจเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยพบว่า เกษตรกรเกินครึ่ง (ร้อยละ 54.2) จบการศึกษาระดับประถมศึกษา รองลงมาเรียนจบมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย (ร้อยละ 14.8 และ 12.0 ตามลำดับ) และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีเกษตรกรที่จบปริญญาตรีสูงถึงร้อยละ 7.7 (มูลนิธิชีวิตไท, 2565)

- **ขนาดครัวเรือนของเกษตรกรมีแนวโน้มเล็กลง**

เมื่อพิจารณาขนาดครัวเรือนของเกษตรกร พบว่า ขนาดครัวเรือนของเกษตรกรมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยมีสมาชิกครัวเรือนลดลงจากร้อยละ 3.7 ในปี 2551 เป็นร้อยละ 3.3 และ 3.2 ในปี 2556 และ 2561 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561)

เมื่อพิจารณาข้อมูลที่มูลนิธิฯ จัดเก็บไว้ในปี 2565 พบว่ามีความสอดคล้องกัน โดยพบว่าครัวเรือนเกษตรกรมีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละ 3.7 คน โดยร้อยละ 45.8 เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกครัวเรือน 3-4 รองลงมาเป็นครัวเรือนที่มีสมาชิก 5-6 คน (ร้อยละ 22.5) แต่เป็นที่น่าสนใจว่า มีเกษตรกรที่อยู่คนเดียวมีสูงถึงร้อยละ 14.1 และเกษตรกรที่อยู่กันสองคนร้อยละ 11.3 และเมื่อจำแนกสมาชิกครัวเรือนออกเป็น 3 กลุ่มอายุ ได้แก่ กลุ่มวัยเด็ก (0-14 ปี) กลุ่มวัยแรงงาน (15-59 ปี)

และกลุ่มสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) พบว่า ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกครัวเรือนอยู่ในวัยแรงงาน (ร้อยละ 86.6) แต่อย่างไรก็ตามครัวเรือนที่มีกลุ่มผู้สูงอายุก็อยู่ในสัดส่วนที่สูงถึงร้อยละ 66.2 และครัวเรือนที่มีประชากรวัยเด็กมีสัดส่วนต่ำที่สุด (ร้อยละ 33.1)

ซึ่งขนาดครัวเรือนที่เล็กลง เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญของลดลงของแรงงานภาคการเกษตรในครัวเรือน หรืออีกนัยหนึ่งผู้สูงอายุ คือ แรงงานภาคการเกษตรในครัวเรือน ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่มีผู้สูงอายุมากขึ้น และผู้สูงอายุกลายเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในแรงงานมากขึ้นเช่นเดียวกัน

- ถึงแม้เกษตรกรจะมีรายได้จากหลายแหล่ง แต่รายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคการเกษตร และเป็นรายได้ยังไม่เพียงพอและไม่เหลือเก็บ

การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2561 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีรายได้จากหลายแหล่งโดยเป็นแหล่งรายได้จากภาคการเกษตรและแหล่งอื่นๆ (ร้อยละ 79.1) แต่เมื่อพิจารณาว่าเป็นแหล่งรายได้ใดบ้าง กลับพบว่า ส่วนใหญ่ยังคงเป็นรายได้ที่มาจากภาคการเกษตร (ร้อยละ 57.4)

เป็นไปในทิศทางเดียวกับข้อมูลที่มีล้นจัดเก็บไว้เมื่อปี 2565 ที่พบว่า เกษตรกรมีรายได้หลายแหล่งทั้งจากภาคการเกษตรและแหล่งรายได้อื่นๆ โดยมีรายได้เฉลี่ย 16,353 บาทต่อเดือน โดยพบว่า ร้อยละ 32.4 มีรายได้ต่ำกว่า 5,001 บาท รองลงมา คือ ร้อยละ 30.3 มีรายได้ 5,001-10,000 บาท เมื่อสอบถามถึงรายได้หลักเพียงแหล่งเดียว พบว่า รายได้จากภาคการเกษตรยังคงเป็นแหล่งรายได้หลัก (ร้อยละ 62.7) แต่เมื่อสอบถามว่ารายได้ทั้งครอบครัวเพียงพอหรือไม่ กลับพบว่า เกษตรกรเกินครึ่ง (ร้อยละ 59.2) รายงานว่า รายได้ไม่เพียงพอและไม่เหลือเก็บ และร้อยละ 34.5 รายงานว่า มีรายได้เพียงพอแต่ไม่เหลือเก็บ

2. สถานการณ์ทางการเกษตร

- ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรและค่าจ้างแรงงานเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรมีราคาที่สูงแม้ในสถานการณ์ปกติ แต่เมื่อมีสถานการณ์สงครามระหว่างยูเครนและรัสเซียที่ส่งผลกระทบต่อราคาน้ำมันโลก ทำให้สินค้าอุปโภคบริโภคต่างพากันปรับราคาให้สูงขึ้นตามราคาน้ำมัน ซึ่งแน่นอนว่าการขึ้นราคาสินค้าหมายรวมถึงสินค้าที่เกี่ยวข้องกับระบบการเกษตรโดยเฉพาะปุ๋ยเคมีที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญของรัสเซียและยูเครน โดยราคาปุ๋ยเคมีขายส่งในกรุงเทพฯ ปรับสูงขึ้นไปกว่าร้อยละ 81.5 เมื่อเทียบกับเดือนเมษายนของปี 2564 และราคาปุ๋ยเคมีขายปลีกปรับตัวสูงขึ้นร้อยละ 64.2 ซึ่งเป็นแนวโน้มเดียวกับราคาปุ๋ยเคมีในตลาดโลก

ซึ่งกลุ่มธุรกิจการเงินเกียรตินาคินภัทรคาดการณ์ว่าเกษตรกรที่ทำนาจะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด โดยคาดว่าจะการที่ราคาปุ๋ยเคมีเพิ่มราคาสูงขึ้น จะทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 22.1 เมื่อเทียบกับปีที่ผ่านมา ประกอบกับรายได้จากการขายข้าวจะลดลงร้อยละ 4.9 เป็นผลจากราคาข้าวที่ลดลงติดลบร้อยละ -15 จากราคาในปีก่อนหน้า จุดนี้เองที่จะทำให้เกษตรกรที่ทำนาจะได้รับผลกระทบมากกว่าเกษตรกรที่ผลิตสินค้าประเภทอื่นที่ราคาผลผลิตจะเพิ่มสูงขึ้นจากราคา

น้ำมันโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยเหตุนี้เองจะทำให้เกษตรกรที่ทำนาประสบกับปัญหาการขาดทุนโดยคาดการณ์ว่ากำไรจากการขายข้าวเจ้าของเกษตรกรในภาคเหนือและภาคกลางจะขาดทุน ร้อยละ -1.5 แทนที่การได้กำไรร้อยละ 20.9 ในปีที่ผ่านมา (กลุ่มธุรกิจการเงินเกียรตินาคินภัทร, 2565)

ตัวอย่างต้นทุนทางการเกษตรของเกษตรกรที่ทำนาเคมีเปรียบเทียบกับการทำนาอินทรีย์ ที่มูลนิธิฯ ได้รวบรวมไว้ในปี 2550, 2551, 2564 และ 2565 ที่แสดงให้เห็นว่า สถานการณ์ในปีล่าสุดที่ราคาน้ำมันโลกขยับตัวสูงขึ้น ส่งผลต่อต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นโดยเฉพาะค่าปุ๋ยเคมี บวกกับราคาข้าวตกต่ำ ส่งผลให้เกษตรกรที่ทำนาเคมีประสบกับปัญหาการขาดทุน ซึ่งสถานการณ์นี้เป็นไปตามการคาดการณ์ของกลุ่มธุรกิจการเงินเกียรตินาคินภัทร สำหรับเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์นั้น ถึงแม้จะยังไม่ประสบปัญหาการขาดทุน แต่จะเห็นได้ว่าในสถานการณ์ที่น้ำมันขึ้นราคา ส่งผลต่อต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทำให้กำไรสุทธิต่อไร่ลดลง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ต้นทุนการผลิต	ต้นทุนต่อไร่ (บาท)/ร้อยละ					
	นาเคมี				นาอินทรีย์	
	ปี 2550	ปี 2551	ปี 2564	ปี 2565	ปี 2564	ปี 2565
1. ค่าเช่านา	825 (19.4)	2,200 (30.6)	1,000 (18.8)	1,000 (14.9)	500 (9.0)	500 (8.8)
2. ค่าเมล็ดพันธุ์	330 (7.8)	690 (9.3)	500 (9.4)	500 (7.5)	500 (9.0)	500 (8.8)
3. ค่าจ้างรถไถ/รถแทรกเตอร์	300 (7.5)	390 (5.3)	500 (9.4)	500 (7.5)	500 (9.0)	500 (8.8)
4. ค่าจ้างคนหว่านข้าว	40 (0.9)	70 (0.9)	50 (0.9)	50 (0.7)	-	-
5. ค่าจ้างรถดำนา	-	-	-	-	1,200 (21.6)	1,200 (21.2)
6. ค่าน้ำมันสำหรับเครื่องสูบน้ำเข้านา	30 (0.7)	40 (0.5)	500 (9.4)	600 (8.9)	500 (9.0)	600 (10.6)
7. ค่าปุ๋ยเคมี	1,200 (28.2)	2,010 (26.1)	1,700 (32.0)	3,000 (44.7)	-	-
8. ค่าปุ๋ยอินทรีย์/น้ำหมักชีวภาพ	-	-	-	-	800 (14.4)	800 (14.2)
9. ยากำจัดวัชพืช/โรคพืช/โรคแมลง	390 (9.2)	600 (8.1)	100 (1.9)	100 (1.5)	-	-
10. ค่าฮอร์โมนฉีดพ่นช่วงข้าวออกรวง	70 (1.7)	164 (2.2)	90 (1.7)	90 (1.3)	-	-
11. ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าว	420 (9.9)	420 (5.7)	450 (8.5)	450 (6.7)	450 (8.1)	450 (8.0)
12. ค่าจ้างแรงงานคนข้าวขึ้นรถ	100 (2.4)	100 (1.4)	-	-	-	-
13. ค่าจ้างรถขนข้าวไปขาย	70 (1.7)	100 (1.4)	100 (1.9)	100 (1.5)	100 (1.8)	100 (1.8)
14. ค่าแรงงานเกษตรกร	480 (11.3)	640 (8.6)	320 (6.0)	320 (4.8)	500 (9.0)	500 (8.8)
รวมต้นทุนต่อไร่ (บาท)	4,255 (100.0)	7,424 (100.0)	5,310 (100.0)	6,710 (100.0)	5,550 (100.0)	5,650 (100.0)
ผลผลิตต่อไร่ (กิโลกรัม)	800	800	700	900	600	600
ราคาข้าวเปลือกที่ขายได้ (บาท/ตัน)	5,500	11,000	9,000	7,000	11,000	11,000
รายได้ต่อไร่ (บาท)	4,400	8,800	6,300	6,300	6,600	6,600
ผลตอบแทนสุทธิต่อไร่ (บาท)	145	1,376	990	-410	1,050	950

ที่มา: มุลนิธิชีวิตไท (2550, 2551, 2564 และ 2565)

จากสถานการณ์ต้นทุนการผลิตและค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ นำไปสู่การพัฒนา ศักยภาพเกษตรกรในด้านการผลิตโดยเฉพาะการลดต้นทุนการผลิตและการเพิ่มผลผลิตต่อไร่โดยให้ ครอบคลุมถึงคุณภาพผลผลิตประกอบกันด้วย นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมการปลูกพืชแบบ ผสมผสาน เพื่อเพิ่มรายได้ได้ตลอดทั้งปีควบคู่กับการมีรายได้ตามฤดูกาลในกรณีปลูกข้าวหรือปลูก พืชเชิงเดี่ยวชนิดอื่นๆ

- **เกษตรกรที่ทำนามีประสิทธิภาพในการผลิต/ผลิตภาพ (Productivity)**

ค่อนข้างต่ำ ถึงแม้จะลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำลงก็ยังมีกำไรน้อย

เกษตรกรที่ทำนามีประสิทธิภาพมีความเปราะบาง/อ่อนไหวสูงกว่าเกษตรกรที่ทำ การเกษตรอื่นๆ จะเห็นได้ชัดจากผลกระทบที่เกิดจากราคาน้ำมันโลกที่สูงขึ้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น สำคัญของการเพิ่มสูงขึ้นของสินค้าอุปโภคบริโภค รวมทั้งต้นทุนการผลิตทางการเกษตร ในขณะที่ เมื่อพิจารณาถึงประสิทธิภาพในการผลิต/ผลิตภาพ (Productivity) หรือผลผลิตต่อไร่ที่พบว่าต่ำว่า ประเทศอื่นๆ ในเอเชียถึงร้อยละ 32 ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ซึ่งผูกพันกับจำนวนพื้นที่เพาะปลูก กล่าวคือ ถึงแม้จะมีพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมากแต่ผลผลิตต่อไร่กลับต่ำ (กลุ่มธุรกิจการเงินเกียรติ นาคินภัทร, 2565) ซึ่งแน่นอนว่า เมื่อมีการลงทุนเท่ากันแต่กลับได้ผลผลิตต่อไร่ต่ำกว่าเกษตรกรที่ ทำนาในประเทศอื่นๆ นั้น ย่อมส่งผลต่อภาวะกำไรขาดทุนที่ต่างกัน และมีความเสี่ยงต่อภาวะการ ขาดทุนสูงกว่าเกษตรกรที่ทำนาประเทศอื่นๆ และเป็นการแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่ทำนาใน ประเทศไทยมีความเปราะบาง/อ่อนไหว หรืออีกนัยหนึ่งคือ มีกันชนต่อปัจจัยภายนอกหรือ สถานการณ์ที่ไม่ปกติสูงกว่าเกษตรกรที่ผลิตสินค้าการเกษตรประเภทอื่น

แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรไทยจะไม่สามารถพัฒนาศักยภาพในการผลิต ข้าวหรือผลผลิตทางการเกษตรให้มีผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นได้ การพัฒนาความรู้ความสามารถในการ ผลิตข้าวให้ครอบคลุมทั้งปริมาณผลผลิตและคุณภาพเป็นสิ่งที่ต้องมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องต่อไป

- **“ข้าวไทย” เป็นสินค้าส่งออกเดียวมีสูญเสียส่วนแบ่งในตลาดโลกเมื่อเทียบกับ ประเทศอื่นๆ ในอาเซียน**

ปัจจุบัน การส่งออกข้าวไทยไปตลาดโลกลดลงเหลือร้อยละ 14 ของมูลค่าส่งออกข้าวทั้งหมด ในโลก เมื่อเทียบกับปี 2002-2010 ที่ข้าวไทยมีมูลค่าการส่งออกถึงร้อยละ 25 ในขณะที่เมื่อเทียบกับ มูลค่าการส่งออกข้าวไทยกับข้าวประเทศในอาเซียน พบว่า ข้าวไทยมีมูลค่าการส่งออกจากร้อยละ 70 ในปี 2002-2010 ลดลงเหลือร้อยละ 47 ในปัจจุบัน โดยประเทศเมียนมา กัมพูชา และสปป.ลาว กลับมีมูลค่าการส่งออกข้าวเพิ่มสูงขึ้น นอกเหนือจากเวียดนามที่เป็นคู่แข่งสำคัญ ซึ่งสาเหตุสำคัญที่ ไทยเสียมูลค่าการส่งออกเนื่องมาจากคุณภาพของข้าวไทยไม่มีความโดดเด่นแตกต่างจากคุณภาพ ของข้าวจากประเทศเวียดนาม อินเดีย และปากีสถาน ซึ่งทั้ง 3 ประเทศมีมูลค่าการส่งออกข้าวสูง ครึ่งหนึ่งของมูลค่าการส่งออกข้าวทั่วโลก บวกกับข้าวไทยมีราคาแพงกว่าข้าวจากประเทศอื่นๆ ใน อาเซียน ที่มาจากสาเหตุสำคัญคือ ผลผลิตต่อไร่ที่ค่อนข้างต่ำในขณะที่ยังมีการลงทุนสูง ทำให้ข้าวไทย ราคาสูงตามไปด้วย (กลุ่มธุรกิจการเงินเกียรตินาคินภัทร, 2565) รวมทั้งพันธุ์ข้าวไทยไม่ตรงกับ ความต้องการของผู้บริโภค

ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้มีประสิทธิภาพในการผลิตหรือผลิตภาพที่สูงและมีคุณภาพตามความต้องการของผู้บริโภคในตลาดโลก จะเป็นทางออกหนึ่งในการแก้ปัญหาหาราคาผลผลิตที่สูงมากกว่าประเทศที่ส่งออกข้าวอื่นๆในอาเซียน

3.2 สถานการณ์การเป็นหนี้สินของเกษตรกร

1) เกษตรกรเกือบครึ่งมีภาระหนี้สิน และเป็นหนี้สินระยะยาว

ผลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2561 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีหนี้สินกับเกษตรกรที่ไม่มีหนี้สินมีสัดส่วนใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ ร้อยละ 49.8 คือ เกษตรกรที่มีหนี้สิน โดยส่วนใหญ่ (ร้อยละ 71.3) กู้มาจากรธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รองลงมาร้อยละ 54.2 กู้มาจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

เช่นเดียวกับข้อมูลที่มีผลนับตั้งแต่ปี 2565 ที่พบว่า เกษตรกรเกือบครึ่ง (ร้อยละ 49.3) มีหนี้สินแต่สามารถผ่อนชำระคืนได้ แต่มีเกษตรกรสูงถึงร้อยละ 40.8 ที่มีหนี้สินและมีความยากลำบาก/ไม่สามารถชำระหนี้สินได้ โดยมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 658,365.63 บาท ในจำนวนนี้พบว่า ร้อยละ 40.6 มีหนี้สินตั้งแต่ 500,000 บาทขึ้นไป และในจำนวนนี้ร้อยละ 11.7 มีหนี้สินสูงตั้งแต่ 1,500,000 บาทขึ้นไป ซึ่งวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมยังคงเป็นไปเพื่อการลงทุนทางการเกษตร (ร้อยละ 85.2) รองลงมาเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน (ร้อยละ 29.7) แต่เป็นที่น่าสนใจว่า การกู้ยืมมาเพื่อค่าใช้จ่ายอื่นๆ สูงถึงร้อยละ 14.1 ในจำนวนนี้เป็นการกู้ยืมเพื่อซื้อและผ่อนรถ (ร้อยละ 44.4) รองลงมา เพื่อปลูกบ้าน/ต่อเติมบ้าน (ร้อยละ 33.3)

นอกจากนี้จากข้อมูลของมูลนิธิฯ ยังแสดงให้เห็นว่า หนี้สินของเกษตรกรเป็นหนี้สินระยะยาว โดยจำนวนปีที่หนี้เฉลี่ย 11 ปี เมื่อลองแบ่งระยะเวลาในการเป็นหนี้สินออกเป็น 2 ช่วงเวลา พบว่า ร้อยละ 39.1 เป็นเกษตรกรที่เป็นหนี้สูงกว่า 10 ปี และร้อยละ 55.4 เป็นเกษตรกรที่เป็นหนี้ต่ำกว่า 10 ปี โดยพบว่า เกษตรกรร้อยละ 32.8 เป็นหนี้มาแล้ว 6-10 ปี และพบว่ามีเกษตรกรสูงถึงร้อยละ 21.1 เป็นหนี้ยาวนานกว่า 16 ปี

2) เหตุเริ่มต้นแห่งการเป็นหนี้ คือ เพื่อการลงทุนทางการเกษตรและใช้จ่ายในครัวเรือนประกอบกัน

เหตุเริ่มต้นแห่งการเป็นหนี้สินของเกษตรกร เป็นไปเพื่อการลงทุนทางการเกษตรเป็นอันดับแรก และตามมาด้วยเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2558, สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563 และมูลนิธิชีวิตไท, 2565) ซึ่งสองปัจจัยหลักที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินนี้เป็นเหตุสำคัญในการนำไปสู่การขาดความสามารถในการชำระหนี้สินคืน เนื่องจากการลงทุนทางการเกษตรเป็นการลงทุนที่เกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงสูงต่อการได้ผลผลิตน้อย จากการผันผวนของสภาพดินฟ้าอากาศ หรือสถานการณ์น้ำแล้ง/น้ำท่วม มีโรคพืช/โรคแมลง และที่สำคัญเกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรองด้านราคาโดยเฉพาะเกษตรกรที่ผลิตข้าว ทำให้การกู้ยืมเพื่อการลงทุนจึงมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนสูง บวกกับการกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งเป็นการกู้ยืมที่ไม่ได้ทำให้เกิดรายได้ ดังนั้น เกษตรกรจึงประสบกับความยากลำบากในการชำระหนี้คืน

เสี่ยงต่อการสูญเสียทรัพย์สินที่ใช้ค่าประกัน และเป็นหนี้สินระยะยาว จนกลายเป็นมรดกหนี้ส่งต่อมายังรุ่นลูกหลาน (มูลนิธิชีวิตไท, 2565)

3) เกษตรกรที่เป็นหนี้ส่วนหนึ่งเป็นเกษตรกรที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน

จากรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย ปี 2563 โดยสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อใช้เส้นความยากจน (Poverty line) ในการพัฒนาตัวชี้วัดความยากจน โดยพบว่า การชำระหนี้สินเป็นการจ่ายชำระจากการกู้ยืมในการทำเกษตร (ร้อยละ 42) รองลงมาร้อยละ 40 เป็นการชำระหนี้สินที่กู้ยืมมาเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือน จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่ยากจนต้องกู้หนี้สินเพื่อการลงทุนในการประกอบอาชีพทางการเกษตร นอกจากนี้การกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือนยังสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เพียงพอของรายได้ ซึ่งหนี้สินดังกล่าวนี้เป็นหนี้สินที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาระหนี้สินของครัวเรือน และเมื่อพิจารณาจนความสาขาอาชีพ พบว่า สาขาเกษตรกรรม/ปศุสัตว์/ประมง ยังคงเป็นสาขาที่มีคนจนสูงที่สุด (ร้อยละ 12.65) และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น (สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563)

นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรยากจนและไม่ยากจนมีอัตราการขยายตัวสูงกว่าการเป็นหนี้สินของครัวเรือนทั่วประเทศ และเมื่อพิจารณาถึงความสามารถในการชำระหนี้สินของเกษตรกรด้านรายได้ พบว่า ครัวเรือนกลุ่มเกษตรกรที่ยากจน และเกษตรกรที่ยากจนที่สุด 20% เป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงชันมากเมื่อเกิดเศรษฐกิจวิกฤติโลก รวมทั้งเกษตรกรกลุ่มนี้มีภาระหนี้สินสูงกว่ารายได้ถึง 25 เท่าของกลุ่มเกษตรกรที่ยากจน และ 13 เท่าของกลุ่มเกษตรกรที่ยากจนที่สุด 20% รวมทั้งเป็นกลุ่มที่มีปัญหาการชำระหนี้สินสูงกว่าเกษตรกรที่ไม่จน (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2558)

4) เกษตรกรบางส่วนมีพฤติกรรมการหมุนหนี้และกู้ยืมใหม่

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ทำการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร (2558) จำนวน 332 คนที่ได้รับความช่วยเหลือด้านเงินทุนผ่าน 6 กองทุนในกำกับของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์และเกษตรกรทั่วไปที่พึ่งแหล่งทุนอื่น พบว่า ถึงแม้เหตุผลส่วนใหญ่ในการกู้ยืมจะเป็นไปเพื่อการลงทุนทางการเกษตรและเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และสอดคล้องกับข้อมูลการสำรวจที่มูลนิธิฯ จัดทำไว้ในปีล่าสุด ที่พบว่า ร้อยละ 85.2 กู้ยืมเงินเพื่อลงทุนในภาคการเกษตร รองลงมา คือ ร้อยละ 29.7 กู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน (มูลนิธิชีวิตไท, 2565) แต่ที่สำคัญผลการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ที่ได้รับจากการสัมภาษณ์เกษตรกร พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่กู้ยืมเพื่อหมุนเวียนหนี้ กล่าวคือ เมื่อถึงเวลาต้องชำระหนี้สิน เกษตรกรจะรีบหาเงินมาชำระหนี้คืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย และจะรีบขอใช้วงเงินใหม่ทันที ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การชำระหนี้สินคืนเมื่อถึงกำหนดเวลานั้น เป็นเพียงการชำระดอกเบี้ยเท่านั้น ส่วนเงินกู้ที่ได้รับไปใหม่นั้นก็จะนำไปคืนเงินกู้ที่หยิบยืมมา (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2558) ซึ่งพฤติกรรมการหมุนหนี้เช่นนี้เองที่เป็นสาเหตุสำคัญในการทำให้

เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่สามารถลดเงินต้นจากการกู้ยืมลงได้ และเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อหนี้เพิ่มด้วยการทำให้เกิดการกู้ยืมเงินจากหลายแหล่ง

5) เกษตรกรมีปัญหาในการชำระหนี้คืนจากการที่รายได้ทางการเกษตรไม่เพียงพอ และกู้ยืมเงินจากหลายแหล่ง

ผลการศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI), 2558 พบว่า เกษตรกรที่เป็นหนี้กับกองทุนหมุนเวียนเพื่อการกู้หนี้แก่เกษตรกรและผู้ยากจน เป็นเกษตรกรที่ประสบกับความยากลำบากในการชำระหนี้สินสูงถึงร้อยละ 51 โดยมี 8 สาเหตุหลักที่ทำให้มีความยากลำบากในการชำระหนี้คืน ได้แก่ ภัยธรรมชาติ ค่าใช้จ่ายสูง ไม่สามารถขายผลผลิตได้ ผลผลิตตกต่ำ ราคาผลผลิตตกต่ำ มีค่าใช้จ่ายพิเศษเพิ่มเติม ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ และมีภาระหนี้สินหลายแหล่ง ซึ่งปัญหาด้านการเกษตรที่พบเป็นปัญหาที่พัวพันเป็นลูกโซ่ กล่าวคือ เมื่อเกษตรกรต้องประสบกับภัยแล้ง นำไม่เพียงพอในการทำเกษตร ทำให้ได้ผลผลิตน้อย บวกกับราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอในการชำระหนี้คืนได้ ทำให้เกษตรกรต้องกู้เงินเพิ่ม ซึ่งพบว่าเกษตรกรใหญ่กู้ยืมเงินจากหลายแหล่ง

สอดคล้องกับข้อมูลจากมูลนิธิ ได้เก็บไว้เช่นเดียว โดยพบว่า เกษตรกรที่มีเงินกู้มากกว่า 1 แหล่งสูงถึงร้อยละ 63.8 ในจำนวนนี้เป็นเกษตรกรที่กู้เงินจาก 2 แหล่งสูงสุด (ร้อยละ 58.0) รองลงมา คือ กู้เงินจาก 3 แหล่ง (ร้อยละ 29.6) และเมื่อสอบถามเกษตรกรกลุ่มนี้ถึงความสามารถในการชำระหนี้คืน พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 69.1) มีปัญหาในการชำระหนี้คืน โดยแบ่งออกเป็นร้อยละ 39.5 มีความยากลำบากในการชำระหนี้คืน และร้อยละ 29.6 ไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ ซึ่งการกู้เงินจากหลายแหล่งก็เป็นสาเหตุสำคัญในการทำให้เกิดการหมุนเวียนหนี้และไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ (มูลนิธิชีวิตไท, 2565)

6) เกษตรกรส่วนใหญ่มีความเครียดจากการเป็นหนี้สิน

จากข้อมูลของมูลนิธิ ยังแสดงให้เห็นว่า การเป็นหนี้สินของเกษตรกร ทำให้เกิดผลกระทบต่อดัวเกษตรกรและครอบครัวหลายประการ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 60.9) ได้รับผลกระทบจากการเป็นหนี้สิน โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 79.5) มีความเครียดจากการมีหนี้สิน เกษตรกรร้อยละ 48.7 มีความเสี่ยงต่อการสูญเสียทรัพย์สิน/ที่ดินทำกิน และมีเกษตรกรร้อยละ 28.2 กำลังถูกดำเนินคดี

ส่วนที่ 4 ราก/สาเหตุที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สิน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเป็นหนี้สินของเกษตรกร พบราก/สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินหลายประการ และเป็นราก/สาเหตุของการเป็นหนี้สินที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นเสมือนลูกโซ่ หรืออาจกล่าวได้ว่า การเป็นหนี้สินเกิดจากหลายเหตุปัจจัยมาสนับสนุนกัน โดยสามารถแบ่งปัจจัยที่มีผลต่อการเป็นหนี้และความสามารถในการชำระหนี้ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.1 เกษตรกรเป็นกลุ่มที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน

จากการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย ปี 2563 แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เกษตรกรเป็นกลุ่มคนที่มีคนจนสูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอาชีพอื่น และการกู้ยืมเงินไปเพื่อการลงทุนทางการเกษตรและใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย เมื่อมีการกู้ยืมเงินส่วนหนึ่งจึงเป็นการกู้ยืมที่ไม่ได้ทำให้เกิดรายได้ (สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563) นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรกลุ่มยากจนมีหนี้สินสูงกว่ารายได้หลายสิบเท่า ซึ่งแน่นอนว่า ความยากจนเป็นรากของปัญหาการเกิดหนี้สินและยังเชื่อมโยงไปถึงความสามารถในการชำระหนี้คืน ซึ่งเกษตรกรที่ยากจนนี้มีปัญหาการชำระหนี้คืนสูงกว่าเกษตรกรไม่จน (มูลนิธิสถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ, 2558)

4.1.2 รายได้ทางการเกษตรไม่เพียงพอต่อรายจ่าย

เมื่อพิจารณาสาเหตุสำคัญของการทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สิน พบว่า ปัจจัยด้านรายได้จากภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่มี โดยปัญหาที่ทำให้รายได้จากภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อรายจ่ายนั้น มีหลากหลายปัญหาและเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องต้นทุนการผลิตและค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ราคาข้าว/ผลผลิตทางการเกษตรยังคงตกต่ำ ทำให้เกิดภาวะการขาดทุนหรือมีกำไรน้อย นอกจากนี้ยังพบว่า ผลผลิตของสินค้าทางการเกษตรต่อไร่ต่ำ (เช่น ผลผลิตข้าว) ทำให้พบว่า ถึงแม้เกษตรกรจะพยายามลดต้นทุนการผลิตก็ยังทำให้มีผลกำไรต่ำ นอกจากนี้ยังพบว่า ถึงแม้จะมีความพยายามส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชแบบผสมผสานก็ตาม แต่ยังไม่พบว่า เกษตรกรยังมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอยู่มาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ทางการเกษตรไม่มีความเหมาะสมในการปลูกพืชผสมผสาน (เช่น พื้นที่ทำนา/ปลูกอ้อย ที่อยู่ห่างไกลระบบน้ำ เป็นต้น) นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงขายผลผลิตทางการเกษตรทันทีหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต (เช่น การขายข้าวเปลือก หรือพืชผักผลไม้) ซึ่งลักษณะการขายผลผลิตทางการเกษตรรูปแบบนี้ ทำให้ไม่เกิดการเพิ่มมูลค่าของผลผลิต รวมทั้งเป็นการขายผ่านระบบพ่อค้าคนกลางที่เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรอง หรือไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ (มูลนิธิชีวิตไท, 2561-5)

สาเหตุดังกล่าวนี้ จึงทำให้เกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่สินค้าอุปโภคบริโภคมีราคาสูงขึ้นตามราคาน้ำมันโลก และเมื่อราคาน้ำมันโลกขยับตัวลดลงก็ไม่สามารถทำให้ราคาสินค้าอุปโภคบริโภคปรับตัวลดลงได้ รวมทั้งค่าใช้จ่ายอื่นๆ ในครัวเรือน เช่น ค่าเล่าเรียนบุตรหลาน เป็นต้น

และเมื่อเกิดคำถามว่า หากอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายแล้ว ทำไมเกษตรกรจึงไม่เปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ซึ่งจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพพบชัดเจนว่า เกษตรกรมีแนวโน้มเป็นเกษตรกรสูงวัย ซึ่งมีประสบการณ์การประกอบอาชีพเกษตรกรรมมาใกล้ๆ กับอายุของตน การที่จะทำให้หันไปประกอบอาชีพอื่นจึงไม่ใช่เรื่องที่สามารถดำเนินงานได้ทันที ทั้งต้องเพิ่มเติมเรื่องความรู้ ทักษะ/ฝีมือในการประกอบอาชีพอื่นๆ เป็นต้น

4.1.3 ความรู้/ทัศนคติของเกษตรกรและสมาชิกครอบครัว

นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยด้านความรู้/ทัศนคติของเกษตรกรและสมาชิกครอบครัวยังมีผลต่อการเป็นหนี้และเชื่อมโยงไปถึงความสามารถในการชำระหนี้ ไม่ว่าจะเป็นทัศนคติ/ค่านิยมในการใช้ชีวิตของเกษตรกรที่เปลี่ยนไปมากจากอดีตอันเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาประเทศไปสู่ระบบอุตสาหกรรม ที่ทำให้เกิดการค่านิยมในการดำเนินชีวิตโดยให้ความสำคัญกับคุณค่าทางวัตถุ ซึ่งมีผลทำให้เกิดภาวะรายรับหลักที่มาจากภาคการเกษตรที่น้อยอยู่แล้วไม่เพียงพอต่อรายจ่าย (พิสณฑ์ ไบว์สุวรรณ, ภคมน โภคะธีรกุล, วรสิทธิ์ เจริญพูน และ เชาวฤทธิ์ เชาวแสงรัตน์, 2565)

นอกจากนี้ความรู้/ทัศนคติทางการเงินและการบริหารจัดการความเสี่ยงทางการเงิน ถือเป็นปัจจัยระดับบุคคลที่มีความสำคัญต่อการก่อหนี้สิน หากเกษตรกรมีความรู้ทางการเงินที่ดี จะมีแนวโน้มของการไม่ก่อหนี้สินเพิ่มเติม และในทางตรงกันข้ามความรู้ทางการเงินที่ดีจะทำให้เกิดพฤติกรรมออมเงินไว้ในยามฉุกเฉินหรือยามวิกฤติ (สถาบันพัฒนาวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ, 2558, ธัญญพัทธ์ วัฒนจิรพันธ์ และ จงจิต ลีออนรัมย์, 2564) ซึ่งจากการดำเนินงานของมูลนิธิที่ผ่านมาพบว่า เกษตรกรขาดความรู้และทักษะในการบริหารจัดการทางการเงิน รวมไปถึงไม่สามารถจัดการสถานการณ์การเงินในการชำระหนี้และค่าใช้จ่ายออกจากกันได้อย่างชัดเจน ทำให้มีปัญหาในการชำระหนี้สิน หรือมีพฤติกรรมก่อหนี้เพิ่ม นอกจากนี้ยังพบว่า มุมมอง/ทัศนคติต่อการชำระหนี้ คือการเพิ่มรายได้ให้มากจึงจะเพียงพอต่อการชำระหนี้และใช้จ่าย และการจะมีเงินออมต้องเป็นเงินที่เหลือจากค่าใช้จ่ายแล้ว ซึ่งวิธีคิดเช่นนี้จึงส่งผลต่อการมีเงินออมและความสามารถในการชำระหนี้ด้วยเช่นกัน (มูลนิธิชีวิตไท, 2561-5)

ความรู้/ทัศนคติทางการเงินและการบริหารจัดการความเสี่ยงในการผลิต เป็นอีกปัจจัยสำคัญหนึ่งที่พบว่า มีผลต่อการเป็นหนี้และความสามารถในการชำระหนี้ โดยจากการดำเนินงานของมูลนิธิ ที่ผ่านมา พบว่า เกษตรกรมีมุมมอง/ทัศนคติต่อการเกษตรที่มีผลต่อการเป็นหนี้และการชำระหนี้หลายประการ อาทิ มุมมอง/ทัศนคติต่ออาชีพเกษตรกรรมว่าเป็นอาชีพที่ด้อยค่า เป็นอาชีพของคนจน มีรายได้น้อย และมีความลำบาก ด้วยมุมมอง/ทัศนคติเช่นนี้ ทำให้เกษตรกรไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือปิดบังการเป็นหนี้สินของตนต่อบุตรหลาน ซึ่งทำให้บางครั้งเกษตรกรไม่สามารถหาทางออกในการแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ด้วยตัวเอง หรือบุตรหลานยังคงใช้ชีวิตฟุ่มเฟือยโดยไม่ทราบเลยว่า พ่อแม่กู้ยืมเงินมาเพื่อหล่อเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรมีมุมมองในการทำการเกษตรในเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ กล่าวคือ ต้องได้ผลผลิตจำนวนมากซึ่งจะนำมาซึ่งเงินจำนวนมาก แต่ไม่ได้นึกถึงคุณภาพของ

ผลผลิตที่มีผลต่อการสร้างรายได้มากได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่การทำเกษตรที่พึ่งพาสารเคมีเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ซึ่งประเด็นนี้มีความสอดคล้องกับความรู้ในการทำการเกษตร รวมถึงพฤติกรรมประกอบการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ปล่อยให้เป็นไปตามสภาพดินฟ้าอากาศ และกลไกการตลาดที่พบว่าไม่เป็นธรรมต่อเกษตรกร สิ่งเหล่านี้ต้องการการปรับเปลี่ยนมุมมอง/ทัศนคติ และการเติมเต็มความรู้และการบริหารจัดการความเสี่ยงในระบบการผลิต (มูลนิธิชีวิตไท, 2561-5)

4.1.4 นโยบายของรัฐและกองทุนกู้ยืม

นโยบายช่วยเหลือ/สนับสนุนด้านการเงินแบบไม่ยั่งยืน และเป็นนโยบายประชานิยม ซึ่งมีผลทำให้เกิดภาระหนี้สิน (อาทิ โครงการรับจำนำข้าว โครงการสร้างอาชีพต่าง ๆ) ซึ่งมีการดำเนินงานแบบไม่ต่อเนื่อง ขาดความรู้ในการแก้ไขปัญหา ขาดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่ม และทำให้เกษตรกรขาดความพยายามและเกิดภาวะการพึ่งพา นอกจากนี้นโยบายการปล่อยสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำให้กับเกษตรกรโดยขาดการประเมินศักยภาพในการชำระหนี้ รวมทั้งนโยบายการพักชำระหนี้ที่พบว่า ยังคงต้องจ่ายดอกเบี้ยไปเรื่อย ๆ โดยที่ในภาวะปกติเกษตรกรก็จ่ายได้เพียงดอกเบี้ยอยู่แล้ว (ธัญญพัทธ์ วัฒนจิรพันธ์ และ จงจิต ลีอ่อนรัมย์, 2564, พิสูจน์ท์ โบว์สุวรรณ, ภคมน โกตะธีรกุล, วรสิทธิ์ เจริญพูน และ เขาวฤทธิ์ เชาว์แสงรัตน์, 2565, มูลนิธิการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2558) นอกจากนี้ยังพบว่า นโยบายของรัฐยังขาดการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้มีความเข้มแข็งในด้านต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาแบบยั่งยืน (มูลนิธิการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2558, มูลนิธิชีวิตไท, 2558)

ส่วนที่ 5 โมเดลการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง รวบรวม และสังเคราะห์องค์ความรู้จากการดำเนินงานของมูลนิธิฯ สามารถนำมาจัดทำโมเดลการแก้หนี้สินของเกษตรกร ที่สามารถนำมาเป็นต้นแบบหรือเป็นตัวอย่างให้กับเกษตรกรที่ยังมองหาหนทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้ง่ายและมีความเป็นไปได้ โดยสามารถจำแนกได้ 5 โมเดลหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

โมเดลที่ 1: ห้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน

โมเดลแรกเป็นโมเดลที่เกษตรกรที่สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ด้วยการห้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 มาประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและระบบการผลิตทางการเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน

**3 ห่วง → พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน, 2 เงื่อนไข → ความรู้ และ คุณธรรม
บันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง → พอกิน พอใช้ พออยู่ พอมีเงิน ทำบุญ ทำทาน เก็บไว้เมื่อ
ขาด ค้าขาย และเครือข่าย**

จุดเริ่มต้นสำคัญในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน คือ การทำให้เกษตรกรได้คิดและค้นหาสาเหตุของการเป็นหนี้สิน โดยใช้วิธีการตั้งคำถามเพื่อชวนคุยชวนคิดและใช้กระบวนการกลุ่ม เพื่อช่วยทบทวนและแลกเปลี่ยนถึงราก/เหตุแห่งหนี้ที่แท้จริง รวมทั้งสามารถใช้การทำบัญชีครัวเรือน (รายรับ-รายจ่าย) มาเป็นเครื่องมือในการทำให้เห็นถึงรายจ่ายที่จำเป็นและรายจ่ายที่ต้องการ เพื่อนำไปสู่การตัดรายจ่ายที่ต้องการหรือรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออก ฝึกทำจนเป็นนิสัย จะนำไปสู่การติดตาม/ตรวจสอบการใช้จ่ายเงินให้มีความสัมพันธ์กับรายได้ ซึ่งจากโมเดลนี้ เกษตรกรพบว่าเหตุแห่งการเป็นหนี้ที่แท้จริงมาจาก 4 สาเหตุหลัก ได้แก่ 1) สาเหตุจากการทำนา และ 2) สาเหตุจากพฤติกรรมใช้จ่ายเกินจำเป็น 3) ภัยพิบัติ 4) สุขภาพ

ให้ฝึกทำบัญชีครัวเรือนจนติดเป็นนิสัย จะช่วยให้ติดตาม/ตรวจสอบการใช้จ่ายเงินให้มีความสัมพันธ์กับรายได้ และตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นออกไป

สาเหตุที่มาจากการทำนา ประกอบด้วย 1) **ทุนในการทำนา** เป็นทุนที่ได้มาจากการกู้ยืมที่มีดอกเบี้ย บวกกับเงินที่กู้ยืมไม่ได้นำมาลงทุนในการทำนาเพียงอย่างเดียวแต่นำมาเป็นการใช้จ่ายในครัวเรือน 2) **ต้นทุนในการทำนาสูงเกินความจำเป็น** ซึ่งนอกจากจะเกิดราคาปุ๋ยเคมีหรือยากำจัดศัตรูพืช/โรคพืชโรคแมลงจะมีราคาแพงแล้ว สาเหตุของการเพิ่มต้นทุนในการทำนา เกิดจากเกษตรกรไม่มีความรู้ อาทิ ใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณที่มากเพื่อคาดหวังว่าจะได้ผลผลิตจำนวนมาก

หรือใช้ตามเพื่อนเกษตรกรและตามความเคยชิน รวมถึงยังใช้ยากำจัดโรคพืช/โรคแมลง/กำจัดศัตรูพืชตามคำแนะนำของร้านขายยา ซึ่งอาจไม่ตรงกับโรคที่เป็น นอกจากนี้เกษตรกรมักขายข้าวเปลือกในแต่ละฤดูกาลผลิตจนหมด ทำให้ต้องซื้อพันธุ์ข้าวทุกครั้ง **3) ภัยพิบัติ** (น้ำท่วม ภัยแล้ง การระบาดของโรคพืช/โรคแมลง) ซึ่งภัยพิบัติเป็นสิ่งที่ยากในการควบคุม ทำให้เกษตรกรพบกับความเสียหายของผลผลิตและประสิทธิภาพขาดทุน **4) สุขภาพ** เนื่องจากเป็นเกษตรกรที่พึ่งพาสารเคมีในระบบการผลิตมาอย่างต่อเนื่อง มักจะได้รับผลกระทบกับสุขภาพโดยรวม ไม่สามารถทำนาได้โดยเฉพาะเมื่อมีอายุสูงขึ้น ทำให้เพิ่มต้นทุนด้านการจ้างแรงงาน

เมื่อทราบสาเหตุของการเป็นหนี้แล้ว ก่อนที่เกษตรกรจะเริ่มคิดหาแนวทางการแก้ไขปัญหาจะต้องตั้งใจหรือตั้งเป้าหมายในการแก้หนี้สินก่อน ซึ่งเป้าหมายสำคัญที่นำไปสู่ความสามารถในการแก้ไขปัญหาหนี้สินได้หรือสามารถปลดหนี้สินทั้งหมดได้ในที่สุด คือ **ต้องไม่เพิ่มหนี้** ซึ่งการไม่กู้เงินเพิ่มจะทำให้เกษตรกรสามารถหาแนวทางการแก้ไขและวางแผนการชำระหนี้ได้แม่นยำบนจำนวนหนี้ที่มีอยู่

การตั้งเป้าหมายในการปลดหนี้ คือ “การไม่เพิ่มหนี้ หรือ ไม่กู้เพิ่ม” จะทำให้สามารถบริหารจัดการการชำระหนี้ได้แม่นยำจากหนี้ก่อนเดิม

หลังจากนั้นเกษตรกรจะหาแนวทางการชำระหนี้ ซึ่งต้องพิจารณาตามสาเหตุของการเป็นหนี้และเป็นสาเหตุที่สามารถแก้ไขได้ด้วยตัวเองทันทีภายใต้ต้นทุน/ทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่ การลดต้นทุนการผลิตในการทำนาและการสร้างภูมิคุ้มกันจากการเกิดภัยพิบัติ เป็นสองสาเหตุหลักที่เกษตรกรสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองทันที และจะส่งผลให้เกิดการแก้ไขในเรื่องทุนในการทำนาและทำให้มีสุขภาพดีขึ้นได้ในที่สุด

เมื่อทราบสาเหตุ/รากของปัญหาหนี้สินแล้ว ให้เลือกแก้ปัญหาที่สามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองทันที ภายใต้ต้นทุน/ทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่

เมื่อพิจารณา**ต้นทุนการผลิต**ในการทำนาที่สูงเกินจำเป็นนั้น ราคาปุ๋ยเคมี/ยากำจัดโรคพืช/โรคแมลงที่แพงอย่างควบคุมไม่ได้ อาจไม่ใช่สาเหตุหลักเพียงสาเหตุเดียว แต่การใช้ปุ๋ย/ยากำจัดศัตรูพืช/โรคพืช/โรคแมลงเกินจำเป็นเป็นสาเหตุสำคัญ ซึ่งเกิดจากการที่เกษตรกรไม่มีความรู้ในการทำนาหลายอย่าง การแสวงหาความรู้ด้วยตนเองหรือการหาความรู้จากการไปเข้าอบรมต่างๆ เพิ่มเติม อาทิ หลักการใช้ปุ๋ยเคมีที่ถูกต้องเหมาะสมในแต่ละช่วงของระยะการเติบโตของข้าว การทำและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การทำน้ำหมัก จุลินทรีย์ต่างๆ จากวัตถุดิบที่มีอยู่ การใช้สมุนไพรกำจัดโรคพืช/โรคแมลง การเพิ่มผลผลิต และการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในการเพาะปลูก เป็นต้น (เงื่อนไขแรก “ความรู้/ความรอบรู้ ตามแนวทางหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง) ”**เมื่อมีความรู้แล้วต้องลงมือทำ** เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวในการลดต้นทุนที่ไม่จำเป็น โดยระยะแรกของการปรับเปลี่ยนวิธีการ

ผลิต ควรแบ่งพื้นที่นาบางส่วนเพื่อทดลองและเรียนรู้จนกว่าจะเห็นผลดีเป็นที่พอใจ ในขณะที่พื้นที่นาที่เหลือให้ใช้วิธีการผลิตปกติ เพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่ได้รับ (3 ห่วง คือ พอประมาณ มีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกัน ตามแนวทางหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง)

การลดต้นทุนการผลิต = การมีรายได้เพิ่มหรือมีเงินออม → นำไปสู่การลงทุนโดยไม่ต้องกู้ยืม

การลดต้นทุนการผลิต = การลด ละ เลิก ใช้สารเคมีในระบบการผลิต → การมีสุขภาพดี และมีผลผลิตปลอดภัย

เมื่อพิจารณาถึงการเกิดภัยพิบัติที่ไม่สามารถควบคุมได้ แต่สามารถแก้ไขได้ด้วยการสร้างภูมิคุ้มกัน (3 ห่วง คือ พอประมาณ มีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกัน ตามแนวทางหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง) ด้วยการต่อยอดและหรือขยายผลทางการเกษตรแบบเดิม ซึ่งสามารถดำเนินการได้หลากหลายวิธี ได้แก่ 1) การทำนาแบบเดิมเกษตรกรมักจะสิ้นสุดการผลิตที่การขายข้าวเปลือกให้เริ่มปรับเปลี่ยนมาเป็นการแบ่งข้าวเปลือกไว้สีเพื่อบริโภคในครัวเรือน และถ้าเหลือจากการบริโภคให้แบ่งปัน และจำหน่าย 2) ปลูกพืชหลังฤดูทำนาให้มีความหลากหลาย/ผสมผสาน เช่น ปลูกพืชตามฤดูกาล ปลูกพืชท้องถิ่น และสามารถขยายสู่พืชนอกท้องถิ่นได้ และนอกจากการเพาะปลูกไว้เพื่อบริโภคแล้ว ให้เริ่มแบ่งปันให้กับญาติมิตร/เพื่อนบ้าน (ตามหลักบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง) ซึ่งการแบ่งปันจะทำให้เกิดการบอกต่อและนำมาสู่ความสามารถในการจำหน่ายได้โดยเฉพาะหากเป็นผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและปลอดภัยจากสารเคมี 3) ต่อเนื่องจากการทำนาลดต้นทุนเกษตรกรสามารถใช้สมุนไพรในการจัดการกับโรคพืช/โรคแมลง ซึ่งทำให้เกิดการปลูกพืชสมุนไพรและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายทั้งบริโภคเป็นยาและการรักษาโรค ซึ่งในช่วงการแพร่

หลักคิดในการดำเนินการเพื่อต่อยอด/ขยายผลจากการเกษตรแบบเดิม มีหลักการง่ายๆ ได้แก่

1) ต้องมีความรู้ด้านเกษตรอย่างถ่องแท้ จะทำให้สามารถมองเห็นแนวทางการต่อยอดและหรือขยายผลจากระบบการเกษตรแบบเดิมได้ เช่น การเพาะปลูกข้าวต้องมีความรู้ตั้งแต่การเตรียมดิน ไปจนกระทั่งการเก็บเกี่ยว และต่อยอดไปจนถึงการแปรรูปและจัดจำหน่าย **2) รู้จักตั้งคำถาม** เช่น สมัยก่อน ๆ หลังฤดูผลิตข้าวสิ้นสุดลงชาวนาทำอะไร ซึ่งก็พบว่า ชาวนาจะเผาถ่านขาย หลังจากนั้นให้ตั้งคำถามว่า เผาถ่านแล้วได้อะไร ก็หาความรู้ต่อว่านอกจากได้ถ่านแล้วยังได้น้ำส้มควันไม้ แล้วทำอะไรถึงจะได้น้ำส้มควันไม้ แล้วน้ำส้มควันไม้มีประโยชน์อย่างไร เป็นต้น หรือถ้าปลูกพริกให้ตั้งคำถามต่อว่า นอกจากได้พริกสดไว้ปรุงอาหารแล้ว ขายพริกสดได้มั๊ย ขายให้ใคร หรือถ้าพริกสดเหลือจากการขายสามารถทำอะไรต่อได้ เช่น นำเมล็ดมาเพาะต้นกล้าและขายได้ หรือนำไปตากแห้งแล้วขายเป็นพริกแห้งได้ เป็นต้น **3) ต้องจดบันทึกไว้ทุกขั้นตอน** และนำสิ่งที่จดบันทึกไว้มาวิเคราะห์ เพื่อเรียนรู้ว่าสิ่งที่ได้ทำไปนั้นบรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ เพื่อจะนำไปแก้ไขปรับปรุงจนกว่าจะได้ผลตามที่ต้องการ

ระบาดของโควิด-19 เกษตรกรที่อยู่ในโมเดลนี้มีรายได้จากการขายสมุนไพรฟ้าทะลายโจร ซึ่งปลูกไว้ใช้ในกระบวนการเพาะปลูกข้าว

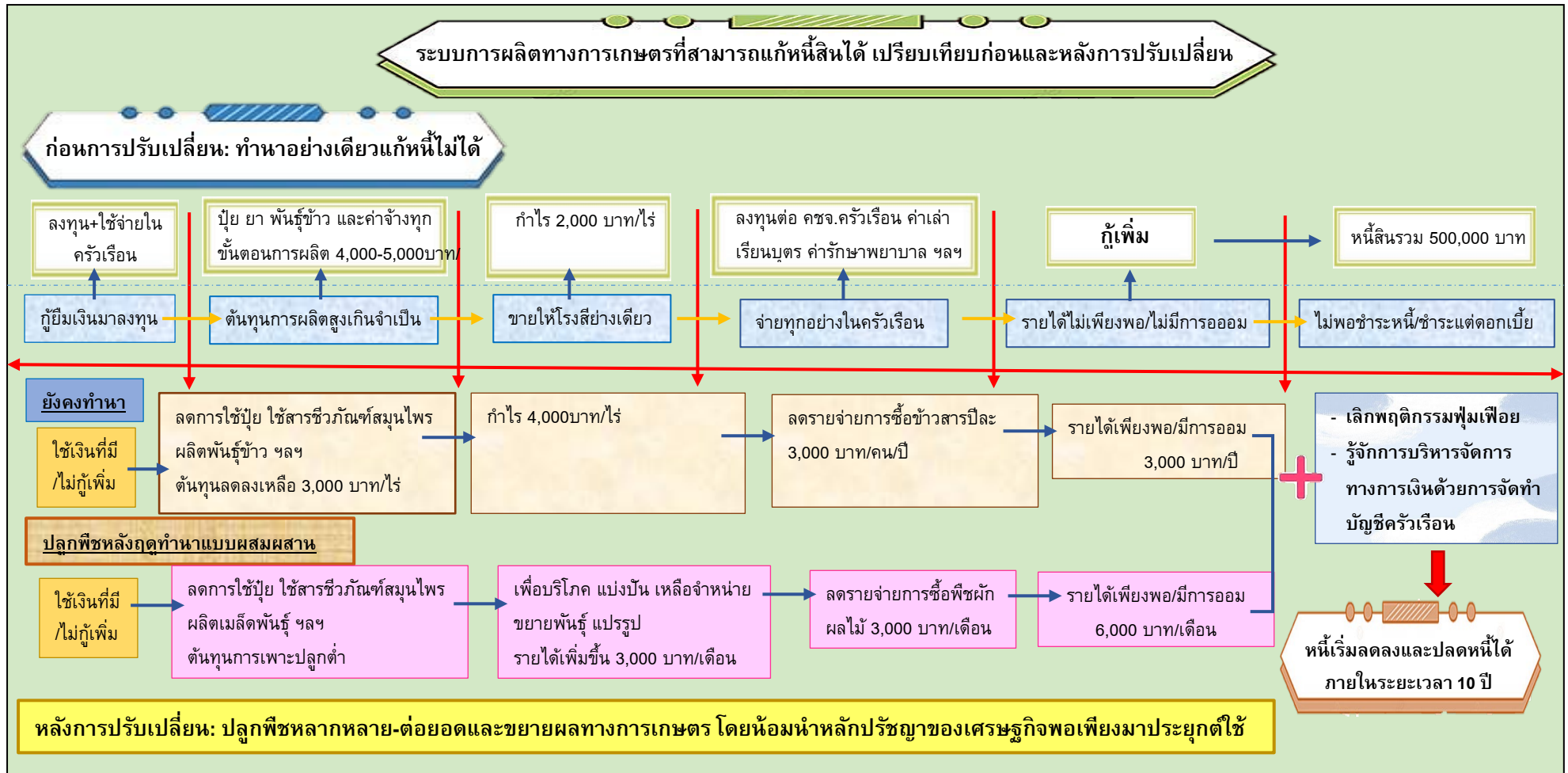
นอกจากการแก้ไขปัญหาหนี้สินด้วยการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรแบบเดิมมาเป็นการต่อยอดและหรือขยายผลเป็นการเกษตรแบบครบวงจรแล้ว คงยังไม่สามารถปลดหนี้ได้หากเกษตรกรยังไม่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญในการทำให้รายจ่ายมากกว่ารายรับ อาทิ เลิกดื่มสุรา เลิกสูบบุหรี่ รวมทั้งตัดรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือยหรือรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออกไป

เมื่อเกษตรกรได้ลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองตามสาเหตุของปัญหาที่สามารถแก้ได้ด้วยตัวเองแล้ว ให้เกษตรกรเรียนรู้จากสิ่งที่ได้รับจากการลงมือปฏิบัติ ซึ่งมีความสำคัญมาก เมื่อสิ้นสุดในแต่ละปีให้เกษตรกรประเมินว่าหนี้สินลดลงหรือไม่ อย่างไร และเพราะเหตุใด และจะปรับปรุงแก้ไขอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่การลงมือปฏิบัติใหม่ในวิธีการใหม่หรือวิธีการเดิม แต่ปรับปรุงแก้ไขจุดที่ยังไม่สามารถดำเนินการได้จนกว่าจะถึงจุดที่เกษตรกรพอใจในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเอง (แผนภาพที่ 1 และ แผนภาพที่ 2)

แผนภาพที่ 1 น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานคิดและประยุกต์สู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีคิดและระบบการผลิตเพื่อแก้หนี้สิน

แผนภาพที่ 2 การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรที่สามารถแก้หนี้สินได้ เปรียบเทียบก่อนและหลังการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต

โมเดลที่ 2 : ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผลจากระบบเกษตรแบบเดิมสู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย

โมเดลการแก้หนี้สินที่ 2 นี้ มีความคล้ายคลึงกับโมเดลที่ 1 เนื่องจากการปรับเปลี่ยน ต่อยอด/ขยายผลจากระบบการเกษตรแบบเดิมให้มีความหลากหลายและเหมาะสมกับยุคสมัย และที่สำคัญเป็นการอุดช่องว่างของปัญหาซ้ำซากในภาคการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านทุนการผลิตที่สูง ราคาผลผลิตตกต่ำ เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคาสินค้าทางการเกษตรได้ เป็นต้น ซึ่งโมเดลที่ 2 นี้มีฐานคิดในการทำการเกษตรไม่แตกต่างจากโมเดลที่ 1 มากนัก แต่จะมีความโดดเด่นในเรื่องการได้รับการรับรองมาตรฐานและนำไปสู่การมีช่องทางการตลาดที่ใหญ่มากขึ้น

เมื่อเกษตรกรได้ผ่านกระบวนการคิดและวิเคราะห์แล้วว่า สาเหตุที่เป็นหนี้ของตนเองเกิดจากการกู้ยืมมาเพื่อซื้อที่ดินในการทำกินเพิ่มซึ่งเป็นปัญหานี้สินที่ไม่ได้มีความซับซ้อน แต่สิ่งที่เกษตรกรในโมเดลนี้ต้องคิดและวิเคราะห์ให้ตกผลึกให้ได้ว่า วิธีการทำการเกษตรแบบเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นพ่อรุ่นแม่ นั้น จะทำให้มีรายได้เพียงพอต่อการใช้นี้สินได้หรือไม่ ซึ่งการตั้งคำถามนี้นำไปสู่การขบคิดถึงแนวทางการทำการเกษตรที่แตกต่างจากวิธีการเดิม ๆ จากรุ่นพ่อแม่

หนี้สินเกิดจากการกู้ยืมมาเพื่อซื้อที่ดินทำกินเพิ่ม สิ่งที่ต้องคิดและวิเคราะห์ให้ตกผลึกมากกว่า คือ จะทำการเกษตรอย่างไรให้มีรายได้เพียงพอต่อการใช้นี้สินได้

สถานการณ์การทำนาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นพ่อแม่นั้น เป็นการทำนาที่พึ่งพาสารเคมีในระบบการผลิต (ปุ๋ยเคมี ยากำจัดโรคพืช/โรคแมลง ยาฆ่าหญ้า) และสิ้นสุดกระบวนการทำนาที่การขายข้าวเปลือกให้กับโรงสี และนำรายได้ที่ได้รับจากการทำนามาจุนเจือครอบครัวซึ่งครอบคลุมรายจ่ายทุก ๆ ด้าน ถือว่าการทำนาเป็นรายได้หลักของครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันหากมีรายได้จากการทำนาเพียงช่องทางเดียว แนนอนว่าจะไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและอาจก่อให้เกิดภาระหนี้สินตามมาในที่สุด เพราะการทำนาในอดีตกับปัจจุบันมีความแตกต่างกันในเรื่องของต้นทุนอยู่มาก ดังนั้นเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการชำระหนี้ได้ จึงต้องมีทั้งการปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผลจากการเกษตรแบบเดิมสู่การเกษตรที่เหมาะสมกับยุคสมัย

การลดต้นทุนในการทำนา เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อลด/ตัดต้นทุนที่เกินจำเป็นออกไป โดยแบ่งพื้นที่ที่จะเป็นการทดลองทำนาเพื่อลดต้นทุน อาทิ มีการตรวจวิเคราะห์ดินและไม่เผาตอซัง ไม่ใช้ยากำจัดหญ้าแต่ใช้การควบคุมปริมาณน้ำ มีการใช้สารชีวภัณฑ์กำจัดโรคพืช/โรคแมลงและฉีดพ่นเฉพาะบริเวณที่มีปัญหาและรบกวน ๆ ไม่ต้องฉีดพ่นทั้งหมด และเก็บเมล็ดพันธุ์ เป็นต้น ซึ่งการทำแปลงทดลองเพื่อไว้สำหรับบริโภคและจำหน่ายเมื่อเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนนั้น จะเป็นการลดความเสี่ยงหากเกิดการเสียหาย

ซึ่งนอกจากการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเพื่อลดต้นทุนที่ไม่จำเป็นลงแล้ว การต่อยอด/ขยายผลจากการผลิตแบบเดิมที่ขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีเพียงอย่างเดียว ให้แบ่งส่วนหนึ่งไว้สืบริโภคในครัวเรือน นอกจากจะมีผลผลิตที่ปลอดภัยแล้วยังเป็นการลดรายจ่ายในครัวเรือนได้อีกด้วย และเมื่อเหลือจากการบริโภคแล้วค่อยนำออกมาจำหน่ายให้กับคนในชุมชน รวมทั้งสามารถขายตรงให้กับบริษัทที่มีออเดอร์ประจำอยู่แล้ว ซึ่งเป็นช่องทางการตลาดรูปแบบใหม่ที่เกษตรกรในโมเดลนี้สามารถติดต่อได้ด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดรายได้แน่นอน แต่อย่างไรก็ตามช่องทางการตลาดนี้ จะมีความไม่แน่นอนในบางสถานการณ์ อาทิ สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่ผ่านมา ที่บริษัทปิดรับออเดอร์ชั่วคราว ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่เกษตรกรต้องพึงระวังไม่ผูกขาดกับช่องทางการตลาดรูปแบบเดียว

ขายข้าวเปลือกให้โรงสีอย่างเดียวไม่เพียงพอ ให้แบ่งข้าวส่วนหนึ่งไว้สืบริโภคในครัวเรือน อีกส่วนหนึ่งจำหน่ายให้กับคนในชุมชน และเพิ่มช่องทางการตลาดอื่น ๆ ตามถนัด เช่น ขายตรงให้กับบริษัทตามออเดอร์

นอกจากนี้แล้ว การเพาะปลูกพืชผักและได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่เกษตรกรในโมเดลนี้เลือกดำเนินการ เพื่อให้เกิดรายได้รายวัน แทนที่การเกิดรายได้ตามฤดูกาลหากเพาะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะปลูกผักตามรายการสั่งซื้อล่วงหน้าและขายตรงให้กับบริษัท ซึ่งถือว่าเป็นรายได้ที่แน่นอนและจะผลิตตามจำนวนการสั่งซื้อ แต่อย่างไรก็ตามเกษตรกรในโมเดลนี้ยังมีช่องทางการจัดจำหน่ายพืชผักให้กับคนในชุมชน และที่สำคัญยังมีไว้เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งเมื่อเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ถึงแม้จะได้รับผลกระทบบ้างจากการหยุดสั่งออเดอร์ชั่วคราว แต่อย่างน้อยก็มีพืชผักไว้บริโภคในครัวเรือน

สิ่งสำคัญที่ได้รับจากการเพาะปลูกพืชผักไว้เพื่อการบริโภคและจัดจำหน่ายในช่องทางต่าง ๆ นั้น นอกจากจะทำให้เกิดการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแล้ว ยังทำให้มีการแบ่งรายได้ไปลงทุนทำนาโดยไม่ต้องกู้ยืม

ให้แบ่งรายได้จากการเพาะปลูกผักมาลงทุนในการทำนาโดยไม่ต้องกู้ยืม เพราะการทำนาไม่จำเป็นต้องใช้เงินก่อนลงทุนทีเดียว สามารถทยอยทำในแต่ละขั้นตอนนี้ได้

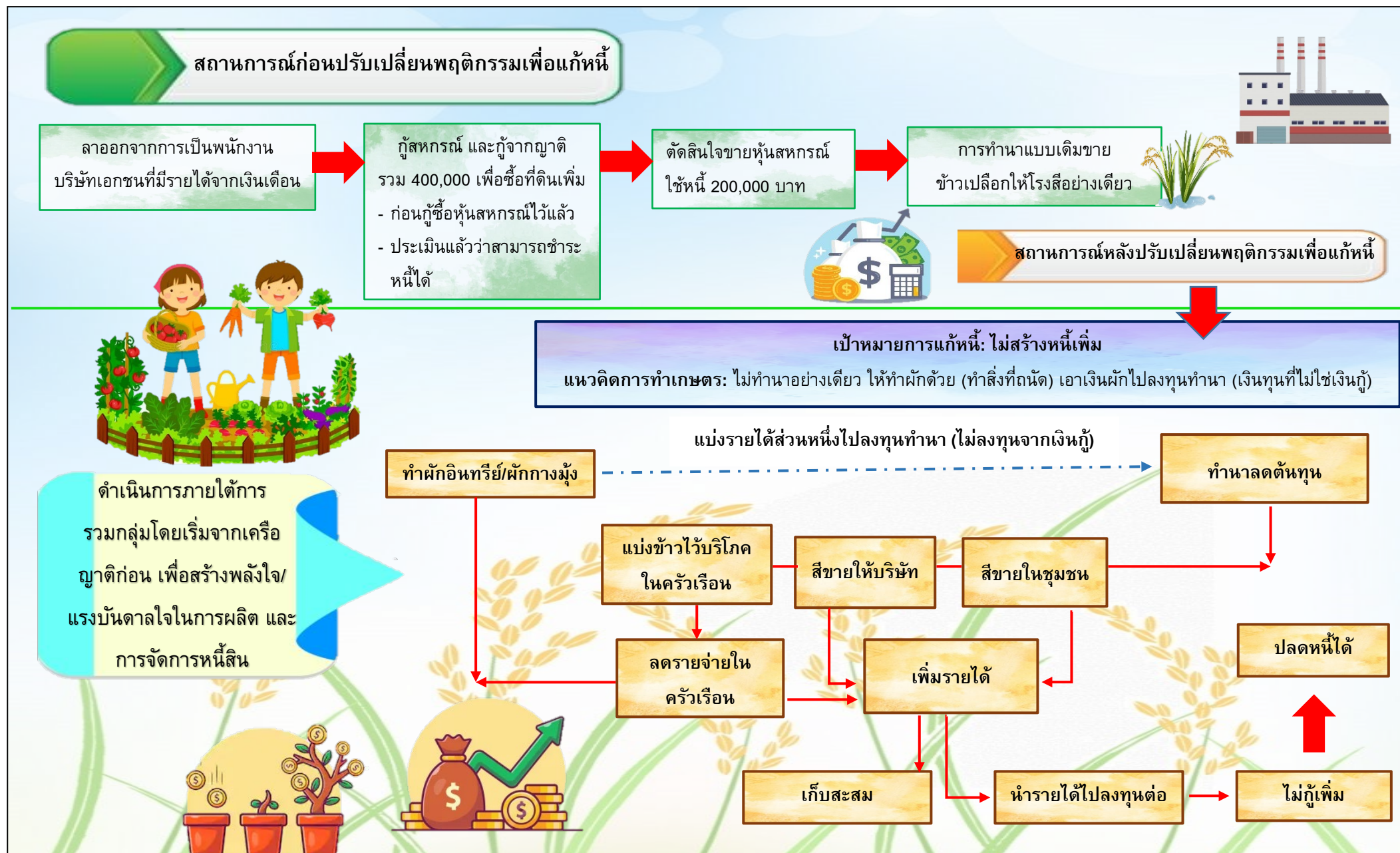
นอกจากการปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผลจากระบบการเกษตรแบบเดิมที่สามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้ค่อนข้างดีแล้ว สิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการบริหารจัดการหนี้และการประเมินความสามารถในการชำระหนี้คืนได้ก่อนการกู้ยืม เป็นคุณสมบัติที่สำคัญในการนำไปสู่การปลดหนี้ได้

ก่อนกู้เงินได้ประเมินแล้วว่าหากมีเหตุให้ไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ ก็ยังมีหุ้นในสหกรณ์ที่สามารถขายและชำระหนี้ได้หมด.....

และในที่สุดก็ได้ขายหุ้นคืนให้สหกรณ์เพื่อปลดหนี้ก้อนที่กู้จากสหกรณ์ เนื่องจากต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 9 ในขณะที่เมื่อสิ้นปีจะได้คืนเพียงร้อยละ 7 ทำให้เห็นว่าขาดทุนไปถึงร้อยละ 2

นอกจากนี้ยังพบว่า การดำเนินการเพื่อแก้หนี้สินภายใต้การปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผลทางการเกษตรนี้ เป็นการรวมกลุ่มของญาติพี่น้อง เพื่อสร้างพลังใจและแรงบันดาลใจในการดำเนินการผลิตและการแก้ปัญหาหนี้สิน (แผนภาพที่ 3)

แผนภาพที่ 3 ปรับเปลี่ยน ต่อยอด และขยายผล จากระบบเกษตรแบบเดิมสู่ระบบเกษตรที่เหมาะสมตามยุคสมัย

โมเดลที่ 3 : เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้

โมเดลที่ 3 นี้มีจุดเน้นเรื่องการลดรายจ่ายครัวเรือนและนำไปสู่การปลดหนี้ได้ในที่สุด แต่อย่างไรก็ตามในโมเดลนี้นอกจากการลดรายจ่ายครัวเรือนแล้ว ยังมีการสร้างรายได้เพิ่ม และการออมเงินเพื่อนำไปชำระหนี้คืนร่วมด้วย

จากแผนภาพที่ 4 จะเห็นได้ว่า สถานการณ์ก่อนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อแก้หนี้ เกษตรกรในโมเดลนี้มีรายได้ทางเดียวจากการทำไร่ไถบนพื้นที่ 4 ไร่ และมีนายทุนเป็นผู้ลงทุนให้ทั้งหมด เปรียบเสมือนการรับจ้างทำ เมื่อหักเงินลงทุนทั้งหมดคืนให้นายทุนแล้วจะเหลือกำไรฤดูกาลผลิตละประมาณ 20,000 บาท โดยระยะเวลา 1 ปี ทำได้ 3 ฤดูกาลผลิต ซึ่งจะทำให้มีรายได้รวมเพียงปีละ 60,000 บาทหรืออาจน้อยกว่านี้ ซึ่งแน่นอนว่าไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายทุกอย่างที่เกิดขึ้นในครัวเรือน

ด้วยเหตุนี้เองจึงได้กู้ยืมหนี้ในระบบในจำนวน 40,000 บาท และไม่ได้ใช้คืน เมื่อเวลาผ่านไป 5 ปี ทำให้เกิดหนี้เพิ่มขึ้นเป็น 200,000 บาท ยิ่งเป็นจำนวนหนี้ที่ทำให้เกษตรกรในโมเดลนี้เกิดความเครียด บวกกับต้องประสบกับปัญหาภายในครอบครัว ทำให้เคยคิดฆ่าตัวตายถึง 3 ครั้ง

เมื่อได้มีโอกาสเข้ากลุ่มที่มีกิจกรรมศึกษาธรรมชาติ (ตามความเชื่อและศรัทธา) ซึ่งต่อมาได้จดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและได้รับงบประมาณจากกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ให้ดำเนินงานส่งเสริมอาชีพให้กับสมาชิก เช่น การสอนทำน้ายาล้างจาน น้ายาเอนกประสงค์ แชมพูสระผม ครีมนวด เป็นต้น เมื่อระยะเริ่มต้นที่เข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มและเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม โดยเฉพาะการศึกษาธรรมชาติ ทำให้ความเครียดลดลงและมีสติมากขึ้น เมื่อมีสติมากขึ้น จากการที่เคยเก็บปัญหานี้ไว้คนเดียว ได้เริ่มนำปัญหานี้ขึ้นมาปรึกษากับครอบครัว เพื่อค้นหาทางออกร่วมกัน

เกษตรกรในโมเดลนี้ตัดสินใจนำที่ดินบางส่วนขายให้กับสมาชิกในครอบครัว เพื่อนำเงิน

ปัญหานี้สินและปัญหาหลายอย่าง ทำให้เครียดและเคยคิดฆ่าตัวตาย พอเข้ากลุ่มได้ศึกษาธรรมชาติแล้วมีสติมากขึ้น

เคยเก็บปัญหานี้สินไว้คนเดียว เมื่อจำนวนหนี้เพิ่มมากขึ้นและต้องการแก้ไขปัญหานี้ จึงได้นำปัญหามาปรึกษารอบครัวเพื่อหาทางออกร่วมกัน

ครั้งหนึ่งไปชำระหนี้ที่มีดอกเบี้ยสูงก่อน และได้เจรจากับเจ้าหนี้อีกรายหนึ่งในการผ่อนชำระหนี้ส่วนที่เหลืออีกครั้งหนึ่ง ถึงวิธีการผ่อนชำระหนี้เป็นระยะ ซึ่งหากช่วงเวลาไหนไม่สามารถผ่อนชำระได้ตามปกติ ก็จะเจรจากับเจ้าหนี้ขอสมทบให้เป็นสองเท่าในเดือนถัดไป

ตัดสินใจขายที่ดินบางส่วนเพื่อนำไปปลดหนี้ที่มีดอกเบี้ยสูงก่อน และเจรจาถึงวิธีการผ่อนชำระกับเจ้าหนี้รายอื่น

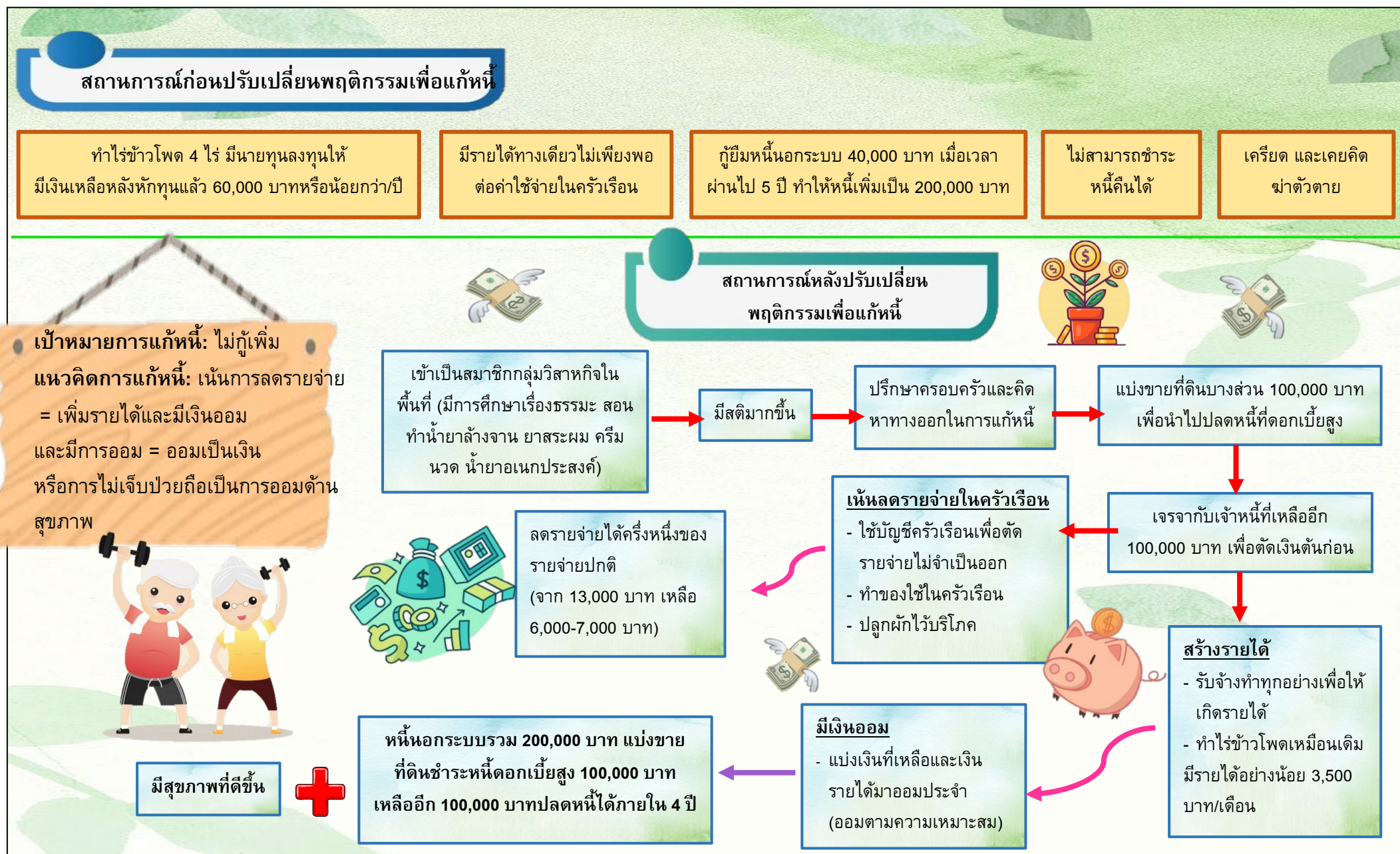
สำหรับการผ่อนชำระหนี้ก้อนที่เหลือในโมเดลนี้ เกษตรกรเน้นการลดรายจ่ายในครัวเรือน ภายใต้แนวคิดที่ว่า “การลดรายจ่ายเท่ากับการมีรายได้เพิ่มและหรือมีเงินออม” “การมีสุขภาพดีถือว่าเป็นการออมรูปแบบหนึ่ง” ซึ่งเกษตรกรในโมเดลนี้ใช้การทำบัญชีครัวเรือนที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่ารายจ่ายใดเป็นรายจ่ายที่ไม่จำเป็นให้ตัดออก หรือรายจ่ายใดเป็นรายจ่ายที่ตนเองมีความสามารถในการผลิตไว้ใช้เองได้บ้าง ซึ่งวิธีการลดรายจ่ายในครัวเรือนที่เกษตรกรเลือก คือ การทำผลิตภัณฑ์จำเป็นในครัวเรือนไว้ใช้เอง ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรได้รับความรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมในกลุ่มวิสาหกิจและมีกิจกรรมที่ได้รับงบประมาณจาก กสศ. ที่มีการสอนให้ทำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ได้แก่ น้ำยาเอนกประสงค์ น้ำยาล้างจาน แชมพูสระผม ครีมนวด สบู่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ปลูกผักรอบบริเวณบ้านไว้บริโภคในครัวเรือน รวมทั้งได้ตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นออก ทำให้รายจ่ายในครัวเรือนลดลงครึ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดที่เกษตรกรพึงพอใจและประเมินแล้วว่าอยู่ในเกณฑ์ที่สามารถบริหารจัดการให้สมดุลกับรายได้และสามารถผ่อนชำระหนี้คืนได้

การทำบัญชีครัวเรือนทำให้สามารถตัดค่าใช้จ่ายเกินจำเป็นออกได้ และเลือกทำผลิตภัณฑ์ในครัวเรือนไว้ใช้เองเพื่อลดรายจ่าย และสามารถลดรายจ่ายได้จากเดือนละ 13,000 บาท เหลือ 6,000-7,000 บาท ซึ่งเป็นจุดที่สามารถบริหารจัดการให้สัมพันธ์กับรายได้และการชำระหนี้ได้

นอกจากจุดเน้นสำคัญคือ การลดรายจ่ายในครัวเรือนแล้ว เกษตรกรในโมเดลนี้ยังทำงานหารายได้ทุกอย่างที่สามารถทำได้ เมื่อมีรายได้ก็จะบริหารจัดการรายได้ให้เป็นเงินออมไว้สำหรับการผ่อนชำระหนี้ในแต่ละเดือน จนในที่สุดแล้วเกษตรกรในโมเดลนี้สามารถปลดหนี้ก้อนที่เหลือได้ภายในระยะเวลา 4 ปี รวมทั้งมีสุขภาพที่ดีขึ้นจากการปลูกพืชผักไว้บริโภคและไม่เครียดกับปัญหาหนี้สิน (แผนภาพที่ 4)

สามารถปลดหนี้ได้ภายในระยะเวลา 4 ปี และยังมีสุขภาพที่ดีขึ้นมากจากการปลูกผักไว้บริโภคแทนที่การซื้อผักในตลาด

แผนภาพที่ 4 เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเพื่อปลดหนี้

โมเดลที่ 4 : ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม

โมเดลนี้เป็นโมเดลที่สามารถปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม ซึ่งการสร้างวินัยในการออมเงินมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเกษตรกรหลายรายไม่สามารถออมเงินได้จากข้ออ้างว่ารายได้น้อย หรือรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย ซึ่งการสร้างวินัยในการออมนอกจากจะสามารถมีเงินไว้เพื่อการชำระหนี้สินแล้ว ยังมีเงินไว้นยามฉุกเฉินหรือยามจำเป็นในชีวิตได้ แม้กระทั่งออมเพียงแค่วันละ 1 บาท แต่หากสามารถทำได้นั้นหมายความว่าสิ่งที่ได้รับไม่ใช่จำนวนเงิน แต่นั่นหมายถึงการสร้างวินัยในการออมให้เกิดขึ้น หากมีวินัยในการออมแล้วก็สามารถออมได้มากกว่าวันละ 1 บาทนั่นเอง

สิ่งที่ได้รับจากการออมวันละ 1 บาท ไม่ใช่จำนวนเงิน แต่เป็นการสร้างวินัยในการออมเงิน และเมื่อเกิดวินัยในการออมเงินแล้ว ก็จะสามารถออมได้ในจำนวนที่มากขึ้น

เกษตรกรในโมเดลนี้เคยประสบกับความล้มเหลวในการประกอบอาชีพทำไร่ไถ่และเลี้ยงวัว และต้องขายวัวทั้งหมดในราคาที่ขาดทุน และได้เริ่มกู้ยืมเงินจากญาติก่อนแรก 100,000 บาท โดยหันไปประกอบอาชีพค้าขายซึ่งเป็นอาชีพที่ตนเองมีความถนัด และมีพฤติกรรมการกู้ยืมมาเป็นระยะ แต่เป็นการกู้ยืมญาติพี่น้องที่ไม่มีดอกเบี้ยหรือมีดอกเบี้ยที่ต่ำ ด้วยเหตุที่เกษตรกรรายนี้เป็นคนที่สู้ชีวิตและมีสัจจะ สามารถชำระหนี้สินคืนได้ทุกครั้งด้วยการแบ่งรายได้จากการค้าขายเก็บเป็นเงินออมอย่างสม่ำเสมอ

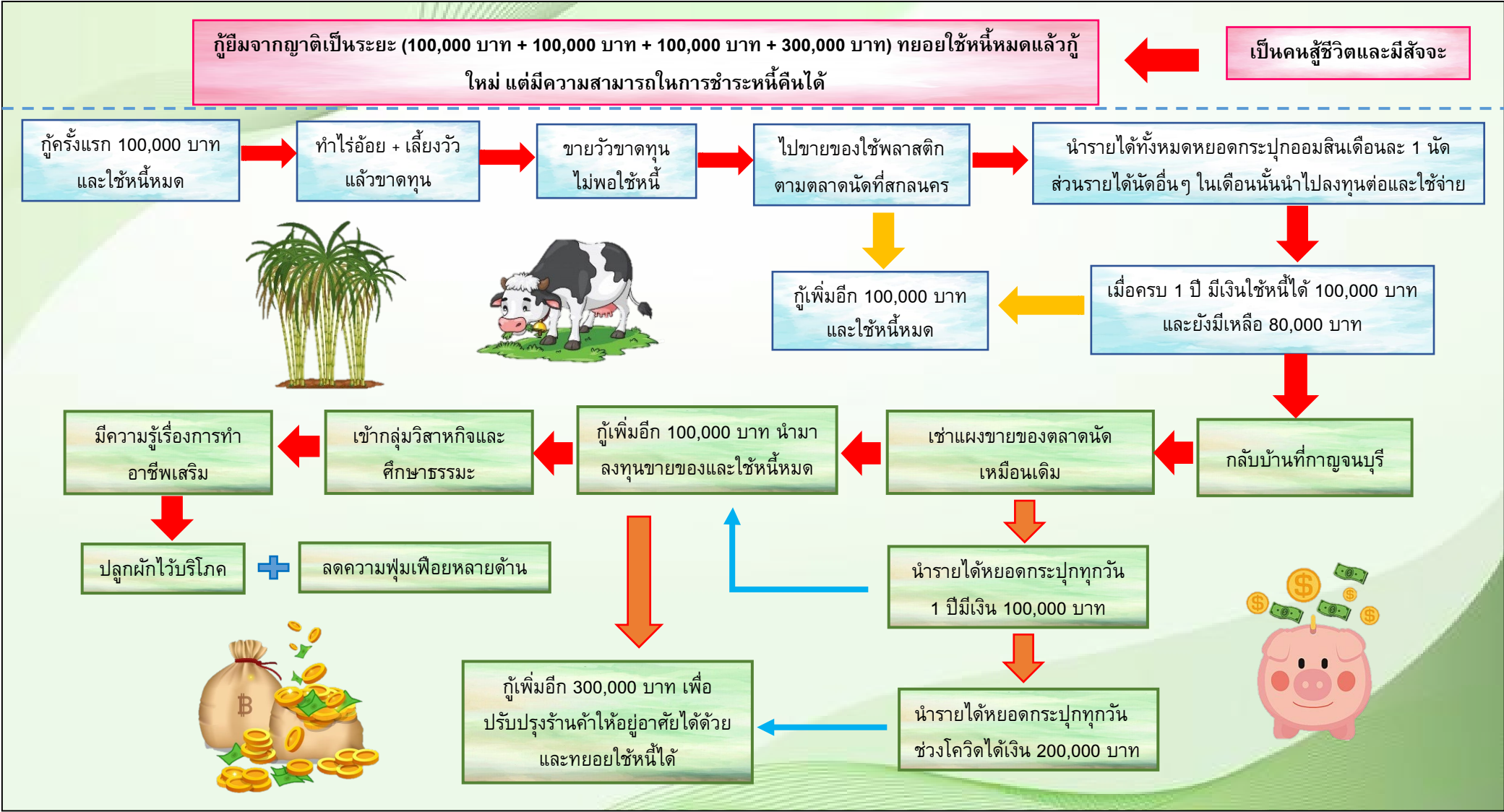
เป็นคนที่สู้ชีวิตและมีสัจจะ จึงสามารถเก็บออมได้และนำมาชำระหนี้ได้ทุกครั้ง

เกษตรกรในโมเดลนี้มีการกู้ยืมหลายครั้ง แต่เป็นการกู้ยืมจากญาติพี่น้องที่มีดอกเบี้ยต่ำ/ไม่มีดอกเบี้ย ซึ่งการกู้ยืมแต่ละครั้งเป็นการนำเงินกู้ยืมไปลงทุนต่อ และเมื่อมีรายได้จากการค้าขายจะแบ่งรายได้ไปเป็นเงินออมด้วยการนำเงินไปหยอดกระปุกออมสินและเก็บสะสมไว้จนครบ 1 ปี จึงนำเงินออกมาใช้ในการชำระหนี้ ซึ่งการแบ่งเงินรายได้มาเป็นเงินเก็บจะขึ้นอยู่กับรายได้ที่ได้รับจากการค้าขาย อาทิ ในแต่ละเดือนนำเงินที่ขายของในตลาดนัด 1 นัดหยอดกระปุกออมสินให้หมดที่ได้มาในนัดนั้น ส่วนรายได้จากนัดอื่น ๆ จะนำไปลงทุนต่อและใช้จ่ายในครัวเรือน

ให้แบ่งเงินรายได้หยอดกระปุกออมสินไว้ประจำ/สม่ำเสมอ เมื่อครบ 1 ปีให้นำออกมาชำระหนี้

นอกจากนี้ยังพบว่า การสร้างวินัยในการออมอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ เกษตรกรในโมเดลนี้ได้ปรับตัวในการลด/ตัดค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือยออก อาทิ ลดการซื้อเสื้อผ้าจำนวนมากและราคาแพงลง และปลูกพืชผักไว้บริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่ายครัวเรือน (แผนภาพที่ 5)

แผนภาพที่ 5 ปลดหนี้ได้ด้วยการสร้างวินัยในการออม

โมเดลที่ 5 : หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้

โมเดลที่ 5 นี้มีจุดเน้นเรื่องการมีวินัยในการชำระหนี้ถึงแม้ว่าจะมีรายได้ได้น้อยก็ตาม ซึ่งการมีวินัยในการชำระหนี้จะนำไปสู่การลดหนี้ลงเรื่อย ๆ และในที่สุดก็จะสามารถปลดหนี้ได้ ภายใต้งบไขไม่กู้เงินเพิ่ม

เกษตรกรในโมเดลนี้ประกอบอาชีพทำนาบนพื้นที่ 19 ไร่ เป็นนาเช่าและทำนาที่พึ่งพาสารเคมีในระบบการผลิต ทำได้ปีละ 2 ครั้ง นอกจากนี้ยังเป็นนักบริหารผู้ป่วยติดเตียงซึ่งมีรายได้เป็นเงินเดือนประจำเดือนละ 5,000 บาท รวมทั้งยังรับจ้างทั่วไปและขายอาหารถุง

เกษตรกรในโมเดลนี้มีหนี้สินมาตั้งแต่รุ่นแม่และมีการกู้ยืมจากแหล่งอื่น ๆ อีกรวมทั้งสิ้น 512,000 บาท ซึ่งได้มีการทยอยใช้หนี้มาเรื่อย ๆ จนกระทั่งปัจจุบันมีหนี้เหลือจำนวน 310,000 บาท โดยกู้ยืมมาเพื่อลงทุนทำนาเพราะไม่มีเงินลงทุน นอกจากนี้ยังนำมาเป็นค่าเล่าเรียนบุตรหลานและค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน

แนวคิดในการชำระหนี้คืนของเกษตรกรในโมเดลนี้เน้นการทยอยใช้หนี้ให้สม่ำเสมอ เมื่อใดที่มีรายได้จะรีบนำเงินส่วนหนึ่งไปชำระหนี้ทันที ซึ่งจะสังเกตได้ว่าหนี้สินแต่ละก้อนจะค่อย ๆ ลดลง อาทิ หนี้สินจากรุ่นแม่ที่กู้มาจาก ธ.ก.ส. รวม 300,000 บาท และได้นำเงินที่ได้รับจากงานศพพ่อไปชำระคืน 140,000 บาท ทำให้คงเหลือที่ต้องชำระให้กับ ธ.ก.ส. 160,000 บาท นอกจากนี้ยังมีหนี้หอกระบับ (เป็นการกู้จากคนรู้จักทำให้ไม่มีผลกระทบด้านดอกเบี้ยสูง) จำนวน 80,000 บาท ทยอยผ่อนชำระไปแล้ว 35,000 บาท คงเหลือ 45,000 บาท หนี้ก้อนถัดมาก็กู้มาจากญาติ 100,000 บาท ทยอยชำระคืนไปบ้างแล้ว 20,000 บาท คงเหลือ 80,000 บาท เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าจำนวนหนี้สินแต่ละก้อนนั้นมีจำนวนลดลงทุกก้อน ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า การมีวินัยในการชำระหนี้โดยข้ามข้อจำกัดเรื่องรายได้ จะทำให้หนี้สินค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ

นอกจากนี้แล้วเกษตรกรในโมเดลนี้ยังมีความพยายามลดรายจ่ายภายในครัวเรือนลง ด้วยการปลูกพืชผักและเลี้ยงไก่ไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน และตัดรายการค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นออกไป ซึ่งก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการทำให้สามารถชำระหนี้และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ได้ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน รวมทั้งบุตรสาวที่ทำงานหารายได้เพื่อเรียนหนังสือได้ด้วยตัวเอง

ซึ่งในกรณีของเกษตรกรในโมเดลนี้ยังพบว่า เกษตรกรมีการประเมินการกู้ยืมและความสามารถในการชำระหนี้ไว้แล้วในกรณีที่ตนเองหรือแม่เสียชีวิตจะได้เงินจากฌาปนกิจสงเคราะห์ของ อสม. คนละ 200,000 บาท จำนวน 2 คน รวมเป็นเงินจำนวน 400,000 บาท ซึ่งเพียงพอต่อการปลดหนี้ได้ (แผนภาพที่ 6)

แผนภาพที่ 6 หนี้สินลดลงได้จากการมีวินัยในการชำระหนี้

ส่วนที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาโมเดลการแก้หนี้สินเกษตรกร แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีภาระหนี้สินและไม่สามารถชำระคืนได้ เป็นเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำให้มีรายได้จากการทำนาเพียงแหล่งเดียว ซึ่งชัดเจนแล้วว่ารายได้จากการทำนาเพียงแหล่งเดียวไม่เพียงพอต่อการชำระหนี้สินได้ หรือแม้จะกระทั่งอาจส่งผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายจำเป็นในครัวเรือน โดยเฉพาะการเกษตรในยุคปัจจุบันที่มีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกเกือบทุกอย่าง รวมทั้งเกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรองราคาสินค้าการเกษตรทั้ง ๆ ที่เกษตรกรเป็นผู้ผลิตสินค้าทางการเกษตรหล่อเลี้ยงคนไทยทั้งประเทศมาชั่วลูกชั่วหลาน

ผลการศึกษาครั้งนี้นำไปสู่ข้อสรุปและข้อเสนอแนะสำคัญในระดับโครงการและเป็นภาพสะท้อนสำคัญไปถึงข้อเสนอแนะระดับนโยบายดังนี้

6.1 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะระดับโครงการ

6.1.1 การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรต้องดำเนินการให้ครบวงจรและเป็นกระบวนการ

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การที่เกษตรกรจะสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้นั้น ต้องเริ่มต้นจากกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรเกิดการทบทวน คิด และวิเคราะห์รากที่แท้จริงของปัญหาหนี้สินไปจนกระทั่งลงมือปฏิบัติและถอดบทเรียนผลการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1: กระบวนการทบทวน คิด และวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงปัญหาหนี้สิน

ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้กลับมาทบทวน คิด และวิเคราะห์ราก/สาเหตุของปัญหาหนี้สิน และการติดอยู่ในวังวนแห่งหนี้ ซึ่งกระบวนการนี้มักใช้กระบวนการกลุ่มที่จะสามารถแชร์ประสบการณ์และค้นหาสาเหตุแห่งหนี้ได้ครอบคลุมหลายมิติมากขึ้น การทำบัญชีครัวเรือนยังคงเป็นเครื่องมือในการทบทวนรายรับรายจ่ายในครัวเรือนของเกษตรกรได้เป็นอย่างดี ซึ่งรายรับรายจ่ายบ่งบอกได้ถึงคุณสมบัติของรายรับกับรายจ่าย รายจ่ายที่เกินจำเป็น และความสามารถในการบริหารจัดการการเงิน เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2: ตั้งเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน

เมื่อเกษตรกรได้ทบทวน คิด และวิเคราะห์เหตุแห่งการเป็นหนี้ได้ชัดเจนแล้ว ให้จัดทำกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้ตั้งเป้าหมายหรือสร้างความมุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองให้ได้ จากผลการศึกษาพบว่า เป้าหมายสูงสุด คือ “การปลดหนี้สิน” ซึ่งการปลดหนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น จึงต้องสร้างความเข้าใจเป้าหมายระยะสั้นและเป้าหมายระยะยาวของแก้ไขปัญหาหนี้สิน อาทิ การทำให้เกษตรกรมองเห็นทางออกของการแก้หนี้ถือเป็นเป้าหมายในระยะเริ่มต้น การไม่ก่อหนี้เพิ่ม หรือจำนวนหนี้สินค่อย ๆ ลดลง เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3: แนวคิดและการวางแผนการชำระหนี้สิน

เมื่อได้เป้าหมายในการแก้ไขปัญหาหนี้สินได้แล้ว ให้จัดกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรมีแนวทางหรือแนวคิดในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน เปรียบเสมือนทางเดินที่จะทำให้เกษตรกรมีหลักยึดและเดินตามแนวคิดที่ตนเองตั้งไว้ อาทิ เกษตรกรบางรายได้แนะนำแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจ

พอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในส่วนของ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข และบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียงเป็นหลักคิดในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของตนเอง หรือเกษตรกรบางรายมีแนวคิดในการทำให้เกิดรายได้ทุกวันจากอาชีพเกษตรกรรมแทนที่การมีรายได้รายฤดูกาลเมื่อมีการเพาะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว หรือการต่อยอด/ขยายผลจากการทำนา ซึ่งนอกจากขายข้าวเปลือกให้โรงสีตามปกติแล้ว ให้แบ่งข้าวไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน และเมื่อเหลือจากการบริโภคสามารถนำมาจำหน่ายในช่องทาง การตลาดหลากหลายช่องทาง เช่น ตลาดภายในชุมชน ตลาดออนไลน์ หรือตลาดองค์กร นอกจากนี้ ยังสามารถปลูกพืชผักผสมผสาน/หลากหลายทั้งไว้เพื่อการบริโภคและจำหน่าย จะทำให้เกิดรายได้ รายวันตลอดทั้งปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัวของเกษตรกร ซึ่งแนวคิดนี้จะนำไปสู่การวางแผนการชำระหนี้สินและนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ ซึ่งแนวคิดสำคัญที่ทำให้เกษตรกรปลดหนี้ได้ คือ “การไม่เพิ่มหนี้/ไม่กู้เพิ่ม”

ขั้นตอนที่ 4: ลงมือปฏิบัติ

การลงมือปฏิบัติเป็นขั้นตอนสำคัญที่เกษตรกรแต่ละรายเลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินแตกต่างกันออกไปตามต้นทุนเดิมหรือตามศักยภาพที่มีอยู่ ซึ่งผลการวิเคราะห์พบว่า ทางเลือกที่เป็นจุดเด่นที่เกษตรกรเลือกนำมาใช้ดังตัวอย่างเช่น

ลดต้นทุนในการผลิต ซึ่งต้นทุนการผลิตถือว่า เป็นสาเหตุหลักในการทำให้เกษตรกรเป็นหนี้โดยเฉพาะการทำนาข้าวที่พบว่า เกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยเคมีเกินความจำเป็น ใช้ตามคำบอกกล่าวของเพื่อนเกษตรกรที่ได้ผลผลิตสูง หรือใช้ตามประสบการณ์เดิม นอกจากนี้แล้วต้นทุนด้านยา กำจัดโรคพืช/โรคแมลงที่หาซื้อได้ตามร้านขายเคมีภัณฑ์ โดยที่ไม่ทราบถึงโรคพืช/โรคแมลงที่แท้จริง แต่จะซื้อตามคำแนะนำของเจ้าของร้าน รวมทั้งการใช้เมล็ดพันธุ์ที่มากเกินไปเกินความจำเป็น เพื่อหวังผลว่าเมื่อใช้เมล็ดพันธุ์มากจะนำมาซึ่งผลผลิตปริมาณมากเช่นเดียวกัน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการขาดความรู้ในระบบการผลิต ทำให้เกษตรกรเลือกปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเพื่อลดต้นทุนด้วยการใช้ ปุ๋ยอินทรีย์หรือสารชีวภัณฑ์ น้ำหมัก จุลินทรีย์ต่างๆ ที่สามารถผลิตใช้เองได้จากวัตถุดิบที่มีอยู่ ซึ่ง ผลลัพธ์ของการลดต้นทุนการผลิตนั้น ไม่ใช่เพียงแค่นัยทางการเงินเท่านั้น แต่ผลลัพธ์ที่ได้ยังครอบคลุมถึงความปลอดภัยของผลผลิตที่ไม่พึ่งพาสารเคมี นอกจากนี้ยังนำไปสู่การพัฒนาผลผลิต ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งความสามารถในการเก็บและผลิตเมล็ดพันธุ์ เป็นต้น

ลดรายจ่ายในครัวเรือน ซึ่งมีหลากหลายวิธีไม่ว่าจะเป็นการเก็บข้าวเปลือกไว้บางส่วนเพื่อ การบริโภคในครัวเรือนแทนที่การขายข้าวเปลือกทั้งหมดตามวิถีเดิม หรือการปลูกพืชผักไว้เพื่อ บริโภค ซึ่งเกษตรกรรายหลายสะท้อนเหมือนกันว่า นอกจากผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังพบว่า ในที่สุดแล้วจะมีผลผลิตเหลือจากการบริโภค ซึ่งจะเกิดการแบ่งปันให้กับคนใกล้ชิดหรือเพื่อน บ้าน และในที่สุดแล้วจะนำไปสู่การจำหน่ายได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรบางรายมี ความสนใจและมีความสามารถด้านการทำผลิตภัณฑ์ใช้เองในครัวเรือน รวมทั้งได้รับการสนับสนุน จากกลุ่มให้มีความรู้ด้านการทำผลิตภัณฑ์เหล่านี้ และเกิดช่องทางการจัดจำหน่าย ก่อให้เกิดรายได้ ในระยะเวลาต่อมาเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้เกษตรกรที่เลือกวิธีลดรายจ่ายในครัวเรือนยังสะท้อนว่า การลดรายจ่ายนั้นไม่ได้มีความหมายเพียงแค่ลดรายจ่ายตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่การลดรายจ่ายยังนำไปสู่การเพิ่มรายได้ และการมีเงินออมได้เช่นเดียวกัน

การออม เกษตรกรบางรายจะมีความโดดเด่นในเรื่องของการออม ซึ่งเกษตรกรที่เลือกการออมเป็นเงินสดนั้นใช้วิธีการแบ่งเงินที่ได้จากการประกอบอาชีพที่ 2 คือ ค่าขาย นำมาหยอดกระปุกอย่างสม่ำเสมอและมีความตั้งใจว่าเมื่อครบ 1 ปี ถึงจะนำเงินส่วนนี้ออกมาใช้หนี้ ซึ่งผลที่ได้รับ คือเงินจำนวนนี้สามารถนำมาใช้หนี้ได้จริง ซึ่งสอดคล้องกับเกษตรกรบางรายที่แสดงวิสัยทัศน์ไว้ว่า สิ่งที่ได้รับจากการออมเงินไม่ใช่เพียงแค่มีเงินก้อนเท่านั้น แต่นัยของการออมยังครอบคลุมการฝึกบังคับใจตัวเอง ซึ่งสามารถเริ่มต้นจากออมเงินวันละ 1 บาทมาหยอดกระปุกทำเช่นนี้ให้ได้ทุกวัน เมื่อทำจนเคยชินหรือจนเป็นนิสัยแล้ว เมื่อถึงเวลานั้นผู้ออมจะเพิ่มจำนวนเงินในการออมให้มากขึ้นได้เองโดยไร้ข้ออ้างเรื่องรายได้ที่ไม่เพียงพอ นอกจากการออมเป็นเงินแล้วยังมีการออมในรูปแบบอื่น อาทิ การบริโภคผลผลิตปลอดภัยจากสารเคมียังถือเป็นการออมด้านสุขภาพได้ในระยะยาว หรือการออมด้วยการปลูกไม้เศรษฐกิจ ไม้หายาก เป็นต้น

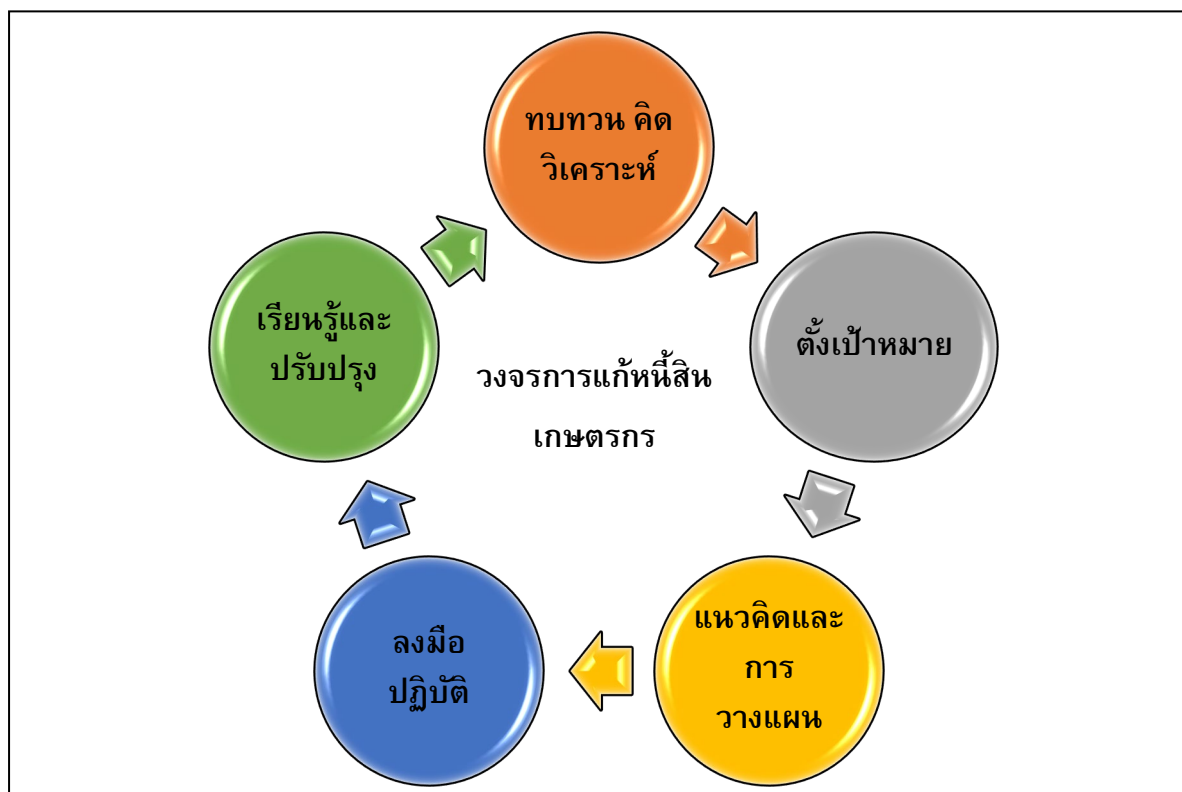
การมีวินัยในการใช้หนี้ จากการสัมภาษณ์เกษตรกรบางรายแสดงให้เห็นชัดเจนว่าความสามารถในการใช้หนี้ได้หรือไม่ได้นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าต้องมีเงินจำนวนมาก แต่การมีวินัยในการใช้หนี้อย่างสม่ำเสมอแม้จะมีรายได้น้อย ก็สามารถทำให้หนี้สินลดลงได้อย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างเกษตรกรบางรายที่มีรายได้น้อย แต่จะแบ่งเงินจากการมีรายได้ทุกครั้งมาชำระหนี้ที่ละเล็กละน้อยจนสามารถทำให้จำนวนหนี้ลดลงได้ ซึ่งการมีวินัยในการชำระหนี้แม้รายได้ไม่มากยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงินและการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับรายรับที่มี

ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เป็นเหตุแห่งหนี้ ประเด็นนี้มีความสำคัญ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเกษตรกรหลายรายสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมที่ทำให้เกิดหนี้ ไม่ว่าจะเป็นการดื่มสุรา สูบบุหรี่ การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ซึ่งบัญชีครัวเรือนยังคงเป็นเครื่องมือที่พิเศษในการทำให้เกษตรกรได้รู้จัก ยอมรับ และบังคับตัวเองในด้านการเงิน ซึ่งการทำบัญชีครัวเรือนด้านรายรับรายจ่ายนั้นมีความหมายมากกว่ารายรับรายจ่าย แต่บ่งบอกได้ถึงคุณสมบัติหรือการบริหารการเงินของเกษตรกรให้สมดุล บอกรายจ่ายที่เกินจำเป็น บอกความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงิน บอกการเป็นนายตัวเองหรือเป็นเพียงแค่บ่าว เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 5: เรียนรู้และปรับปรุงแก้ไขจนกว่าหนี้สินจะลดลงและปลดหนี้สินได้

ขั้นตอนสุดท้ายยังมีความสำคัญ เพราะเป็นกระบวนการที่จะทำให้เกษตรกรได้ถอดบทเรียนจากการที่ลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของตัวเอง เป็นการกลับมาทำให้เกษตรกรเกิดการคิดวิเคราะห์อีกครั้งว่าทำไมยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้ หรือถ้าแก้ได้แล้วบางส่วนจะทำให้ดีกว่านี้ได้อีกหรือไม่ และเมื่อได้คำตอบแล้ว ให้กลับไปเริ่มต้นการในขั้นตอนที่ 1-4 ใหม่จนกว่าจะถึงจุดที่ตนเองพอใจ (แผนภาพที่ 7)

แผนภาพที่ 7 วงจรการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร

จากผลการศึกษา จึงนำไปสู่ข้อเสนอแนะระดับโครงการในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกร ซึ่งสามารถดำเนินการได้หลายวิธี อาทิ จัดทำหลักสูตรการแก้หนี้สินเกษตรกรระยะสั้นหรือหลักสูตรเร่งรัด ทั้งนี้อาจจะพิจารณาจากเกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สินน้อย และที่ผ่านมามีศักยภาพ/ความสามารถในการชำระหนี้คืน หรือข้อมูลสำคัญอื่นประกอบการพิจารณาในการจัดทำหลักสูตรแก้หนี้ โดยการจัดทำหลักสูตรนี้น่าจะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญจากหลากหลายศาสตร์มาร่วมกันออกแบบหลักสูตร ไปจนกระทั่งมีการวัด ติดตาม และประเมินผล จนกว่าจะได้หลักสูตรที่ดำเนินการแล้วประสบความสำเร็จ แล้วจึงค่อยขยายผลสู่เกษตรกรที่มีหนี้สินจำนวนมาก เป็นต้น

6.1.2 ควรระดมผู้เชี่ยวชาญจากหลากหลายศาสตร์ในการออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่มีความซับซ้อนไม่ใช่เพียงแค่เรื่องรายได้

ปัญหาหนี้สินเกษตรกรจะมีความซับซ้อนหลายด้านประกอบกัน เริ่มต้นจากเงินลงทุนทางการเกษตรเป็นเงินกู้ยืมมาเพื่อการลงทุน ในขณะเดียวกันก็นำเงินกู้ยืมก่อนหน้านี้มาใช้จ่ายในครัวเรือนทุกด้าน (ค่าบริโภค ค่าเล่าเรียนบุตร ค่ารักษาพยาบาล ฯลฯ) ในขณะที่การลงทุนทางการเกษตรแตกต่างจากการลงทุนทางระบบธุรกิจโดยสิ้นเชิง ทั้งในเรื่องการคิดต้นทุนที่ไม่ใช่ต้นทุนที่แท้จริง ขาดความรู้และวิธีการทำการเกษตรที่นำไปสู่กำไรสูงสุด ขาดหลักการตลาดที่สามารถแข่งขันได้ เป็นต้น และยังรวมถึงถึงการบริหารจัดการการเงิน การบริหารจัดการหนี้ การสร้างวินัยในการชำระหนี้ นอกจากนี้ยังพบว่า หากจะอุดช่องว่างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ อาจต้องให้ผู้เชี่ยวชาญหลาย

ศาสตร์ร่วมกันออกแบบในการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกร นอกจากนักเศรษฐศาสตร์ และ นักการเกษตรแล้ว อาจต้องมีผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักธุรกิจ/นักธุรกิจเพื่อสังคม นักสร้างแรงบันดาลใจ นักจัดการกระบวนการภายใน เป็นต้น

6.1.3 กระบวนการจัดการความเครียดหรือการจัดการภายใน จะเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิด ปัญญาและหาทางออกในการแก้หนี้สินได้ด้วยตัวเอง

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า “ความเครียด” เป็นผลที่เกิดจากภาระหนี้สินที่เกษตรกรไม่สามารถจัดการได้โดยเฉพาะเกษตรกรที่กำลังถูกดำเนินคดีหรือมีความเสี่ยงสูงในการถูกดำเนินคดี ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่า เกษตรกรกำลังสูญเสียที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย หรือทรัพย์สินที่เกษตรกรนำไปจำนองไว้กับแหล่งเงินทุน แต่ผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่สามารถจัดการความเครียดของตนเองจะเริ่มมีสติ และนำไปสู่การมองเห็นทางออกหรือแนวทางแก้ไขปัญหานี้สินของตนเอง

ดังนั้น โครงการฯ ต้องมีการจัดกระบวนการที่มีการจัดการภายใน หรือการทำให้ เกษตรกรได้กลับมาทำความรู้จักตัวเองใหม่ ปลดปล่อยความทุกข์ที่สะสมอยู่ในใจมานาน ซึ่งเป็น กระบวนการที่ต้องดำเนินการโดยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน อาทิ นักจิตวิทยา นักจิตปัญญาศึกษา หรือ นักสร้างแรงบันดาลใจ เป็นต้น

6.1.4 “รายได้” ยังคงเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การชำระหนี้ได้ แต่รายได้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการ ขายเพียงอย่างเดียว

- รายได้เกิดจาก “การลดรายจ่ายครัวเรือน” และการลดรายจ่ายยังนำไปสู่การ ออม

ผลการศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นปัจจัยหลักในการชำระหนี้สินได้ คือ “รายได้” ซึ่งในทาง ปฏิบัติแล้วกลับดูจะเป็นไปได้ยากในการหารายได้ หรือรายได้ไม่เพียงพอ ซึ่งเป็นข้ออ้างที่ได้ยินจน ซินหู ซึ่งข้ออ้างเช่นนี้เป็นอุปสรรคสำคัญในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ในขณะที่เกษตรกรบางราย สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้โดยไร้ข้ออ้างด้านรายได้ไม่เพียงพอ

นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรมักจะมองรายได้เป็นตัวเงินเสมือนนั้นหมายถึงต้องประกอบ อาชีพอะไรถึงจะมีรายได้จำนวนมาก หรือต้องประกอบอาชีพเสริมที่นอกเหนือจากการทำ เกษตรกรรม วิธีคิดในการแก้ปัญหานี้สินที่มี “รายได้/เงิน” เป็นตัวตั้งนั้น แทนที่จะสามารถ แก้ปัญหาได้จริงแต่กลับเป็นวังวนแห่งปัญหา เพราะเมื่อไรที่ใช้วิธีคิดที่มีรายได้/เงินเป็นสารตั้งต้นนั้น จะนำมาซึ่งการลงทุนสูง อาทิ เกษตรกรจะเช่าพื้นที่นาเพิ่มขึ้น การใช้เมล็ดพันธุ์และใส่ปุ๋ยในนาข้าว ในปริมาณมากเพื่อหวังผลผลิตที่มาก หรือการมองหาอาชีพเสริมรายได้ ที่มักจะจบลงที่การหา ช่องทางการตลาดยาก/ไม่สามารถแข่งขันในตลาดได้ เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นชัดเจนว่า การทำให้เกิดรายได้ไม่ได้มาจากการ ประกอบอาชีพเสริมหรือความพยายามลงทุนเพิ่มขึ้น แต่รายได้สามารถมาจากการ “ลดรายจ่าย ครัวเรือน” ที่ไม่จำเป็นลง การทำผลิตภัณฑ์ในครัวเรือนใช้เอง การปลูกพืชผักไว้เพื่อบริโภค สิ่งต่าง

ๆ เหล่านี้นำไปสู่การลดรายจ่ายทั้งสิ้น และเมื่อมีการลดรายจ่ายลงจะทำให้มีเงินเหลือ ซึ่งจำนวนเงินที่เหลือนี้ คือ “รายได้” และหรือ “เงินออม” ได้โดยไม่ต้องมีความเสี่ยงในการลงทุนเพิ่มหรือเสี่ยงต่อการขาดตลาดไม่ได้ในกรณีที่ประกอบอาชีพเสริม

จากผลการศึกษาที่พบจึงนำมาสู่ข้อเสนอแนะระดับโครงการ ซึ่งการส่งเสริมกิจกรรมที่เน้นการลดรายจ่ายครัวเรือนเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก ก่อนจะมีการดำเนินการเพื่อส่งเสริมการสร้างรายได้เพิ่ม

- “รายได้” เกิดจากการปรับเปลี่ยน ต่อยอด/ขยายผลทางการเกษตร และยังนำไปสู่อาหารปลอดภัย และสร้างความมั่นคงทางอาหาร

นอกจากการลดรายจ่ายครัวเรือนที่ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว การปรับเปลี่ยน ต่อยอด/ขยายผลจากการเกษตรรูปแบบเดิม ยังเป็นจุดปรับเปลี่ยนรายได้จากภาคการเกษตรให้เพิ่มขึ้น รวมทั้งเป็นการผลิตอาหารปลอดภัย และสร้างความมั่นคงทางอาหาร

“ลดต้นทุนการผลิต” เป็นจุดเริ่มต้นและจุดเปลี่ยนที่สำคัญหลายประการให้กับเกษตรกรที่ผลิตข้าว ซึ่งปัจจุบันต้นทุนในการเพาะปลูกข้าวเป็นต้นทุนที่ไม่สามารถควบคุมได้หากเกษตรกรยังคงพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกทั้งหมด รวมทั้งหากเกษตรกรยังใช้ประสบการณ์/วิธีการผลิตรูปแบบเดิมในการเพาะปลูกข้าว การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีอันตราย รวมถึงการใช้ปุ๋ยเคมี และผลิตสารทดแทนจากธรรมชาติ หรือปุ๋ยพืชสดต่าง ๆ ในการปรับปรุงบำรุงดิน หรือการผลิตเมล็ดพันธุ์ ซึ่งการลดต้นทุนการผลิตนี้แน่นอนว่าเป็นการลดรายจ่ายที่เป็นตัวเงิน ทำให้เงินลงทุนในการผลิตข้าวลดลง

นอกจากนี้ผลการศึกษาายังแสดงให้เห็นถึง การต่อยอดหรือขยายผลทางการเกษตรอย่าง ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น อาทิ ไม่ว่าจะเป็นการแปรรูปผลิตภัณฑ์ การปลูกพืชหลังฤดูทำนาแบบผสมผสาน การปลูกไม้ยืนต้น ไม้เศรษฐกิจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การมีรายได้รายวัน รายเดือน และรายปี เป็นการเชื่อมตรงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรกร รวมทั้งทำให้มีผลผลิตปลอดภัย และความมั่นคงทางอาหารให้ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้นจึงนำไปสู่ข้อเสนอแนะระดับโครงการ ในการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตซึ่งควรเริ่มจากต้นเหตุสำคัญ (เช่น ต้นทุนการผลิตที่สูงเกินจำเป็น) รวมทั้งการส่งเสริมให้เกษตรกรต่อยอด/ขยายผลจากการเกษตรรูปแบบเดิมตามที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น โดยส่งเสริมให้เกษตรกรแบ่งพื้นที่เพียงบางส่วนในการทดลองปรับเปลี่ยน ต่อยอดหรือขยายผลทางการเกษตร และควรเริ่มวางจำหน่ายในตลาดชุมชนซึ่งเป็นตลาดที่ใกล้บ้านและต้นทุนการขนส่งต่ำและที่สำคัญจะเป็นระบบการตลาดที่ไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง อาจเป็นขายตรงจากเกษตรกรสู่ผู้บริโภค หรือขายผ่านระบบกลุ่ม/กลุ่มวิสาหกิจที่เกษตรกรเป็นสมาชิกอยู่แล้ว เป็นต้น

ซึ่งโครงการฯ ต้องจัดให้องค์ความรู้แก่เกษตรกรให้หลากหลายในด้านการเกษตร เพื่อให้เป็นทางเลือกแก่เกษตรกรตามความถนัดหรือตามทุนหรือทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่ ไม่ควร

เน้นการลงทุนใหม่หรือการปรับเปลี่ยนแบบสุดโต่ง เพราะหากไม่ประสบความสำเร็จเกษตรกรจะท้อแท้และยุติการดำเนินการได้ในที่สุด

6.1.5 จะมีรายได้มากหรือรายได้น้อยก็สามารถชำระหนี้ได้ หากมีความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงิน และการมีวินัยในการชำระหนี้

จากผลการศึกษาจะเห็นได้ว่า ถึงแม้ “รายได้” จะดูเหมือนเป็นปัจจัยหลักในการทำให้เกิดการชำระหนี้คืนได้ แต่กลับพบว่า มีปัจจัยที่สำคัญมากกว่ารายได้ ได้แก่ “ความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงิน” และ “การมีวินัยในการชำระหนี้” ซึ่งเกษตรกรที่สามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้เป็นเกษตรกรที่มีความสามารถในการบริหารจัดการทางการเงินให้มีความสมดุลระหว่างรายรับกับรายจ่าย และควบคุมไม่ให้มีรายจ่ายมากกว่ารายรับ ในความหมายนี้จะครอบคลุมถึงการปรับตัว/ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมต่าง ๆ การสร้างวินัยในการออม หรือการตัดสินใจสูญเสียที่ดิน/ทรัพย์สินบางส่วนเพื่อลดหนี้ก้อนที่มีภาระสูง (เช่น หนี้สินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยสูง หรือสูญเสียที่ดินที่ใช้ประโยชน์น้อยหรือให้ประโยชน์ต่ำในการทำการเกษตร เป็นต้น)

นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า เกษตรกรบางรายมีวินัยในการชำระหนี้อย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะเงินมากหรือเงินน้อยก็ตาม หรือหากมีเงินก้อนก็จะนำไปชำระหนี้ทันที ทำให้จำนวนหนี้สินค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ

ดังนั้นข้อเสนอแนะระดับโครงการนั้น ควรจัดกระบวนการให้ความรู้และพัฒนาเกษตรกรด้านการบริหารจัดการทางการเงิน และกระบวนการสร้างวินัยในการชำระหนี้ จะทำให้เกษตรกรมีทางเลือกและแนวทางในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้มากขึ้น

6.1.6 ระบบกลุ่ม/เครือข่ายจะช่วยเปิดโลกทัศน์ให้เกษตรกรให้มองเห็นทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สิน

เมื่อได้ยืนคำว่าระบบกลุ่ม อาจมองดูว่าไม่ใช่เรื่องใหม่หรือไม่ใช่เรื่องใหญ่ แต่การทำให้ระบบกลุ่มมีคุณภาพนั้นดูจะไม่ใช่ว่าเรื่องเล็ก ระบบกลุ่มเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้เกษตรกรได้เปิดหูเปิดตา และเปิดใจ โดยเฉพาะหากทำให้เกิดกระบวนการพูดคุยกันอย่างเป็นนิตย จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างแท้จริง และนำไปสู่การหาทางออกในการแก้ไขปัญหาได้ในที่สุด

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพให้เกษตรกรได้หลายด้านตามเป้าหมายและศักยภาพของกลุ่มนั้น ๆ ดังนั้นโครงการฯ จึงควรมีการพัฒนากลุ่มที่มีอยู่แล้วให้มีคุณภาพหลากหลายด้าน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของสมาชิกกลุ่มได้เช่นเดียวกัน

6.2 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

6.2.1 ถึงเวลาแล้วที่ผู้ผลิตอาหารให้คนไทยทั่วประเทศควรได้รับการพัฒนาศักยภาพและยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นอย่างจริงจัง

เคยตั้งคำถามหรือไม่ว่า เกษตรกรในฐานะผู้ผลิตอาหารให้กับคนไทยทั้งประเทศมายาวนาน จากรุ่นสู่รุ่น ควรมีคุณภาพชีวิตที่ดีใช่หรือไม่? แต่สถานการณ์ปัจจุบันเป็นที่ทราบกันโดยทั่วกันว่า เกษตรกรเป็นกลุ่มคนที่มีคุณภาพชีวิตไม่ดีหลายด้านโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจทั้งภาระหนี้สิน ความไม่เพียงพอของรายได้จากการประกอบอาชีพ และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุก็จะพบกับปัญหาสุขภาพ โดยเฉพาะสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับการใช้สารเคมีในการผลิต เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้พบเห็นมาอย่างเรื้อรังและยาวนาน

ดังนั้น ถึงเวลาแล้วหรือยังที่เกษตรกรต้องได้รับการพัฒนาให้มีความสามารถ/ศักยภาพ ทั้งในด้านการเกษตรตลอดห่วงโซ่ มีความรอบรู้ด้านการเกษตรที่เกี่ยวข้อง และรู้เท่าทันสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องในยุคปัจจุบัน เพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม สามารถต่อยอด/ขยายผลทางการเกษตรจากรูปแบบเดิมสู่เกษตรรูปแบบที่ร่วมสมัยตามความถนัดหรือทุนชีวิตที่มีอยู่ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นอย่างจริงจัง ที่สำคัญหากสามารถพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรให้ได้อย่างจริงจังแล้ว อาชีพเกษตรกรรมจะถูกส่งต่อไปยังลูกหลานได้อย่างภาคภูมิใจ ไม่ใช่ส่งต่อเพียงมรดกหนี้ที่เกิดจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างขมขื่นใจ

6.2.2 การแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรที่ยั่งยืนต้องดำเนินการทั้งระดับนโยบายและระดับปัจเจก

ถึงแม้ผลการศึกษาจะแสดงให้เห็นว่า การแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรจะเน้นที่ระดับปัจเจกที่เกษตรกรเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพมาด้วยตัวเอง แต่ก็พบว่า หากการขับเคลื่อนนโยบายที่จะช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรได้มีศักยภาพ/ความสามารถในการชำระหนี้สินได้ ซึ่งไม่ใช่แค่เพียงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการชำระหนี้ แต่ต้องเป็นนโยบายที่จะสนับสนุนให้เกษตรกรมีศักยภาพในหลากหลายด้านโดยเฉพาะด้านการเกษตรทั้งด้านการผลิต การตลาด การแปรรูป หรืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ก็จะนำไปสู่การมีรายได้และสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- ธัญญพัทธ์ วัฒนจิรพันธุ์ และ จงจิต ลีอ่อนรัมย์ (2564). แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มเกษตรกรตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ, 6 (6), 299-312.
- พิสิทธิ์ โบว์สุวรรณ, ภคมน โภคะธีรกุล, วรสิทธิ์ เจริญพุ่ม และ ชาวนฤทธิไชวี่แสงรัตน์ (2565). ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรไทย. วารสารนวัตกรรมการศึกษาและวิจัย. 6 (1), 266-277.
- บุรกร ทิพย์สกุลชัย (2565). ชวนหาผู้รับเคราะห์สงครามและเงินเฟ้อ. กลุ่มธุรกิจการเงินเกียรตินาคินภัทร.
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2554). การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรภาคการเกษตรและผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของไทย. TRF Policy Brief 2 (4), 1-6.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558). โครงการศึกษาภาวะหนี้สินเกษตรกรและแนวทางการปรับปรุงศักยภาพการดำเนินงานกองทุนในกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. สืบค้นจาก <https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2019/05/%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%A7%E0%B8%B0%E0%B8%AB%E0%B8%99%E0%B8%B5%E0%B9%89%E0%B8%AA%E0%B8%B4%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%A9%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%81%E0%B8%A3Final-Report.pdf>.
- สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2563). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย ปี 2563. สืบค้นจาก https://www.nesdc.go.th/more_news.php?cid=941&filename=index.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2561). การสำรวจการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2561. สืบค้นจาก https://www.nso.go.th/sites/2014/DocLib13/%E0%B8%94%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B8%A9%E0%B8%90%E0%B8%81%E0%B8%B4%E0%B8%88/%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%82%E0%B8%B2%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%A9%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B9%81%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A1%E0%B8%87/Agricultural_change/2561/Full_wk_61.pdf.
- Gray, I.; Crockett, J. (1998). Producer Profiles based on Survey Data from the Middle Murrumbidgee Catchment, Wagga Wagga, Charles Sturt University.
- Leisinger, K.M.; Schmitt, K.; Pandya-Lorch, R. (2002). Six Billion and Counting: Population Growth and Food Security in the 21st Century, IFPRI, Washington, D.C.